

ECRI-İN AZƏRBAYCAN ÜZRƏ HESABATI

(beşinci monitoring dövrü)

17 mart 2016-cı ildə qəbul edilmişdir

7 iyun 2016-cı ildə dərc edilmişdir

ECRI Secretariat
Directorate General II - Democracy
Council of Europe
F-67075 STRASBOURG Cedex
Tel.: + 33 (0) 3 90 21 46 62
E-mail: ecri@coe.int

www.coe.int/ecri

ECRI-ın AZƏRBAYCAN ÜZRƏ HESABATI

(beşinci monitoring dövrü)

17 mart 2016-cı ildə qəbul edilmişdir

7 iyun 2016-cı ildə dərc edilmişdir

Lütfən nəzərə alın ki, hazırkı sənəd tərcümədir. Hər hansı şübhə olduğu təqdirdə ingilis və fransız dillərində olan orijinal versiyalara istinad edilməlidir

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	7
XÜLASƏ	9
NƏTİCƏLƏR VƏ TÖVSIYƏLƏR	11
I. ÜMUMİ MÖVZULAR	11
1. İRQÇILIK VƏ İRQI AYRI-SEÇKİLİYƏ QARSI QANUNVERİCİLİK.....	11
- AVROPA İNSAN HÜQUQLARI KONVENSIYASININ 12 SAYLI PROTOKOLU (AİHK)	11
- CİNAYƏT HÜQUQU	11
- MÜLKİ VƏ İNZİBATI HÜQUQ.....	12
- İXTİSASLAŞMIS DÖVLƏT ORQANLARI	14
2. NİFRƏT NİTQİ	16
- FENOMENİN MIQYASI	16
- NİFRƏT NİTQİNƏ VERİLƏN CAVABLAR.....	18
3. İRQÇI VƏ HOMO/TRANSFOBIYA SİDDƏTİ	21
4. İNTEQRASIYA SIYASƏTLƏRİ.....	23
- QAÇQINLAR VƏ DİGƏR MIQRANTLAR.....	23
- TARIXI ETNIK, DİNİ VƏ DİL AZLIQLAR.....	26
II. AZƏRBAYCANA XAS OLAN MÖVZULAR	27
1. DÖRDÜNCÜ DÖVRÜN MÜVƏQQƏTİ MONİTORİNG TÖVSIYƏLƏRİ	27
2. DİNİ AYRI-SEÇKİLİK	29
3. LGBT-LƏRƏ QARSI OLAN AYRI-SEÇKİLİKLƏ VƏ DÖZÜMSÜZLÜKLƏ MÜBARİZƏ SIYASƏTLƏRİ	31
- MƏLUMAT	31
- APARILAN SIYASƏTLƏR	31
- QANUNVERİCİLİK	32
MÜVƏQQƏTİ MONİTORİNG TÖVSIYƏLƏRİ	33
TÖVSIYƏLƏRİN SİYAHISI	35
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	37

ÖN SÖZ

Avropa Şurası tərəfindən yaradılmış İrqiçiliyə və Düzümsüzlüyə qarşı Avropa Komissiyası (ECRI) irqçilik və düzümsüzlüklə bağlı məsələlər sahəsində ixtisaslaşmış insan hüquqları üzrə müstəqil nəzarət orqanıdır. Bu komissiya öz etik nüfuzları əsasında təyin edilmiş və irqçilik, ksenofobiya, antisemitizm və düzümsüzlük sahələrindəki ekspertizaları ilə tanınan müstəqil və qərəzsiz üzvlərdən ibarətdir.

Qanuni fəaliyyətləri çərçivəsində ECRI üzv dövlətlərin hər birində irqçilik və düzümsüzlüklə bağlı vəziyyəti təhlil edən monitoring işini həyata keçirir və aşkar edilmiş problemlərin həll edilməsi istiqamətində təklif və məsləhətləri işləyib hazırlayır.

ECRI-in ölkələrdə apardığı monitoring Avropa Şurasının bütün üzv dövlətlərinə eyni səviyyədə şamil edilir. Bu iş 9-10 ölkəni 5 illik müddət olmaqla əhatə edir. Birinci mərhələnin hesabatları 1998-ci ilin sonunda, ikinci mərhələni 2002-ci ilin sonunda, üçüncü mərhələni isə 2007-ci ilin sonunda başa çatdırılmışdır. Dördüncü mərhələnin hesabatları 2008-ci ilin əvvəlində bitirilmişdir. Beşinci mərhələnin hesabatları üzərindəki iş 2012-ci ilin noyabrında başlamışdır.

Hesabatlarının hazırlanmasının iş metodları sənəd təhlillərindən, aidiyyəti ölkəyə səfərdən və sonra dövlət orqanları ilə məxfi dialoqun aparılmasından ibarətdir.

ECRI-in hesabatları sorğuların və ya şahid sübutlarının nəticəsi deyil. Onlar müxtəlif mənbələrdən toplanmış çoxsaylı məlumatlara əsaslanan təhlillərdir. Sənədli araşdırmalar geniş sayda milli və beynəlxalq yazılı mənbələrə əsaslanır. Yerlərə edilən səfər ətraflı məlumatların toplanması üçün birbaşa aidiyyəti olan tərəflərlə (hökumət və qeyri-hökumət) görüşmək imkanı verir. Dövlət orqanları ilə məxfi dialoq sonunculara lazım bildikləri təqdirdə faktlarla bağlı hesabatda mövcud ola biləcək istənilən mümkün səhvlərin düzəldilməsi məqsədilə hesabat layihəsində şərhləri etmələrinə imkan verir. Dialoqun sonunda dövlət orqanları arzu etdikləri təqdirdə nöqtəyi-nəzərlərinin ECRI-in son hesabatında yer almasını xahiş edə bilərlər.

Hər ölkə üzrə hazırlanan hesabatların beşinci mərhələsi bütün üzv dövlətlərə aid olan dörd məsələdən bəhs edir: (1) Qanunvericiliklə bağlı məsələlər, (2) Nifrət nitqi, (3) Şiddət, (4) İnteqrasiya siyasətləri və onların hər biri ilə bağlı olan çoxsaylı mövzular. Dördüncü monitoring dövründə tətbiq edilməmiş və ya qismən tətbiq edilmiş dördüncü dövrün müvəqqəti tövsiyələri bu məqsədlə monitoring ediləcək.

Beşinci dövr çərçivəsində hesabatda edilmiş tövsiyələr arasından seçilmiş iki xüsusi tövsiyənin prioritet olaraq tətbiq edilməsi bir daha xahiş edilib. Bu iki tövsiyənin müvəqqəti monitoring prosesi hazırkı hesabatın nəşrindən sonra ən geci iki il müddətində ECRI tərəfindən aparılacaq.

Aşağıdakı hesabat ECRI-n tam məsuliyyəti altında hazırlanmışdır. O, 11 dekabr 2015-cu ilədək olan vəziyyəti əhatə edir və bu tarixdən sonra baş vermiş hadisələr nə aşağıdakı təhlildə öz əksini tapmış nə də gələn nəticələrdə və irəli sürülən təkliflərdə nəzərə alınmışdır.

XÜLASƏ

ECRI-in Azərbaycanla bağlı üçüncü hesabatının 23 mart 2011-ci ildə qəbulundan sonra bir sıra sahələrdə irəliləyiş əldə edilmişdir.

Azərbaycandakı insanlar ölkədə tarixən mövcud olan azlıqların bir çoxuna qarşı ümumən səmimi münasibət bəsləyir. Ayrı-seçkiliyi qadağan edən çoxsaylı mülki və inzibati hüquq müddəaları mövcuddur. Bundan əlavə Ali Məhkəmə bəzilərinin irqçiliyə qarşı mühafizəni təmin etdiyi beynəlxalq konvensiyaları tətbiq etməyin vacibliyini vurğulayıb.

Tarixən ölkədə yaşayan azlıqlarla bağlı nifrət nitqinə əsaslanan insidentlərin olması barədə məlumat yoxdur. Azərbaycan mədəniyyətlərarası dialoqa həsr edilmiş beynəlxalq forumlara dəfələrlə ev sahibliyi edib. 2014-cü ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılıb. Ombudsman dözümlülüyü təşviq etmək üçün həssaslığın artırılması kampaniyaları təşkil edib. Son beş il ərzində Azərbaycanda etnik mənsubiyyətlə bağlı heç bir şiddətli nifrət cinayətinə rast gəlinməyib.

Azərbaycan ECRI-in Miqrasiya Məcəlləsini qəbul etməklə bağlı tövsiyəsinə riayət edib. Onun əcnəbilərin "adaptasiyası" ilə bağlı 77-ci maddəsi miqrantlar üçün inteqrasiya siyasətlərinin əsasını təşkil edə bilər. Buna dil və inteqrasiya dərsləri də daxil edilə bilər. Dövlət orqanları da tarixi azlıqların ictimai xidmətlərdən və əmək bazarından istifadə edə bilməsini yaxşılaşdırmaq məqsədilə bölgələrdə fəaliyyətlər göstərərək və ucqar kəndlərdə məktəblər və yollar kimi infrastrukturlarının yaradılması ilə işlər həyata keçirib.

Lezbiyan, Gey, Biseksual və Transgender (LGBT) şəxslərin hüquqlarını təşviq edən bəzi vətəndaş cəmiyyətləri qurulub və 2012-ci ildə Bakıda keçirilmiş "Eurovision" musiqi yarışmasında polis LGBT-ləri qoruyub.

ECRI Azərbaycanda baş verən bu müsbət hadisələri alqışlayır. Lakin əldə olunmuş irəliləyişlərə baxmayaraq bəzi məsələlər hələ də narahatlıq doğurmaqdadır.

Ölkədə ECRI-in işi üçün maraq kəsb edən bir çox sahələrdə vəziyyəti dəyərləndirmək üçün etibarlı statistik məlumatlar mövcud deyil. Bundan əlavə vətəndaş cəmiyyəti və müstəqil mətbuat genişmiqyaslı repressiyaya ciddi şəkildə məruz qalıb və ATƏT-ə yerli ofisini bağlamaq əmr edilib.

Rəng, dil, milliyət və etnik mənşə səbəbləri cinayət hüququnun irqçiliklə bağlı bəzi müddəalarında aydın şəkildə qeyd edilməyib. Şiddətə çağırış və irqçiliyi təşviq edən qruplara dəstək cəzalandırılmır. Nə mülki nə də inzibati hüquqda birbaşa və dolayı irqi ayrı-seçkiliyin tərifi mövcuddur və Azərbaycan hələ də bu sahələrdə müfəssəl qanunvericilik hazırlamayıb. Bundan əlavə, ombudsmanın mandatı ictimai sektorla məhduddur və özəl sektorda baş verən irqçilik və ayrı-seçkiliklə mübarizədən məsul olan heç bir qurum hələ də mövcud deyil.

Siyasi liderlər, təhsil müəssisələri və media ermənilərə qarşı nifrət nitqini istifadə etməyə davam edib. Bütöv bir azərbaycanlı nəslini bu nifrət oyadan ritorikanı dinləyərək böyüyüb. Digərləri ilə yanaşı Ermənistanla barış üçün fəaliyyət göstərən insan hüquqları müdafiəçiləri də mübahisəli ittihamlarla ağır həbs cəzalarına məhkum edilib və talış milli azlığına qarşı nifrət nitqindən istifadə edilməsi ilə bağlı narahatlıqlar mövcuddur. LGBT şəxslər də nifrət nitqi ilə üzləşirlər.

Hazırkı nifrət dalğası irqçilik və homo/transfobiyaya əsaslanan şiddətlə nəticələnə bilər. Üstəlik, irqçi cinayətləri törədənlər üçün cəzasızlıq hissənin artma riskini nəzərə almadan 2012-ci ildə dövlət orqanları erməni zabiti qətlə yetirdiyi üçün Budapeştdə ömürlük həbs cəzasına məhkum edilmiş Ramil Səfərovu əfv edib buraxıb və onun rütbəsini artırıb. LGBT şəxslərə qarşı böyük sayda şiddətli hücumlar olub. Onların çoxu zərərçəkənlərin ailə üzvləri tərəfindən həyata keçirilib. Dini düşmənçilik və dözümsüzlük də nifrət cinayəti üçün səbəb olub.

Dövlət orqanları miqrantlar və tarixi azlıqlar üçün müfəssəl inteqrasiya siyasətlərini hazırlamayıb. Miqrasiya Məcəlləsində miqrantların hüquqları ilə bağlı ciddi məhdudiyətlər mövcuddur. Bir çox tarixi azlıqlar əksəriyyətə nisbətən çox yüksək səviyyəli yoxsulluqdan və aşağı səviyyəli səhiyyə və təhsil xidmətlərindən əziyyət çəkir.

Dini etiqad azadlığı haqqında qanunun bir çox müddəəsi beynəlxalq normalara müvafiq deyil. Müsəlmanlar azlıqlar və "qeyri-ənənəvi" dini icmalar polis basqınları, polis tərəfindən saxlanılma və məhkəməyə qədər həbsdə saxlama, ibadət yerlərinin bağlanması, məscidlərdən bayırda namaz qılmanın qadağan edilməsi, dini ədəbiyyatın senzurası və ağır cərimələr də daxil olmaqla çoxsaylı məhdudiyətlər və ayrı-seçkiliklə üzləşib. Azərbaycan alternativ xidmətlə bağlı qanun qəbul etməyib. Ombudsmanın insan hüquqlarının və azadlıqlarının bir çox mühüm sahədə qorunması istiqamətində gördüyü işlər kifayət qədər artırıla bilər.

Əhalinin böyük əksəriyyəti LGBT şəxslərə qarşı qərəzli fikrə sahibdir. Bunun nəticəsi olaraq LGBT şəxslər cinsi orientasiyalarını və gender kimliklərini gizlətmək məcburiyyətində qalır, hər gün həyatın bir çox sahələrində gündəlik ayrı-seçkiliklə üzləşirlər. Buna baxmayaraq dövlət orqanları bu sahədə az iş görüb və LGBT şəxsləri şiddət və ayrı-seçkilikdən aydın şəkildə qoruyan hüquqi sənəd mövcud deyil.

Hazırkı hesabatda, ECRI bir sıra sahələrdə tədbirlər görməsini dövlət orqanlarından xahiş edir. Bu kontekstdə o, aşağıdakılar da daxil olmaqla bir sıra tövsiyələr irəli sürür.

Dövlət orqanları Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 12 sayılı Protokolunu ratifikasiya etməli və cinayət hüququnu ECRI-in irqçiliklə mübarizə ilə bağlı milli qanunvericilik üzrə 7 sayılı Ümumi Siyasət Təvsiyəsinə uyğunlaşdırmalıdır. Eyni zamanda onlar qeyri-ayrı-seçkiliklə bağlı müfəssəl qanunvericilik hazırlamalı və eyni zamanda irqçiliklə və ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmaq üçün ixtisaslaşmış qurum yaratmalıdır.

Dövlət orqanları ictimai qurumların bütün səviyyələrdə ermənilərə qarşı nifrət nitqindən qaçmasını təmin etməli, fərqli və müstəqil vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı üçün uyğun şərtləri yaratmalıdır.* Polis və prokurorluq orqanları nifrət nitqi və nifrət cinayəti riski altında olan qruplarla dialoq və səmimi əməkdaşlıq qurmalı, nifrətə əsaslandığı düşünülmən bütün işləri dərinlən araşdırmalıdır. Eyni zamanda, nifrət nitqi müddəalarını tətbiq etdikləri zaman söz, din və birləşmək azadlıqlarına da xüsusi diqqət ayırmalıdırlar.

Dövlət orqanları miqrantlar və tarixi azlıqlar üçün müfəssəl inteqrasiya strategiyaları hazırlamalıdır. Onlar eyni zamanda bir sıra göstəricilər müəyyən etməli və bu strategiyaların təsirini ölçmək üçün statistik məlumatları toplamalıdırlar. Əməkçi miqrantların qeydiyyatına olan maneələr aradan qaldırılmalı, tarixi azlıqlar üçün müfəssəl inteqrasiya siyasətlərini aparmaq və koordinasiya etmək məqsədilə yeganə qurum müəyyən edilməlidir.

Dövlət orqanları dini icmaların qeydiyyatına alınma prosesini tez şəkildə həyata keçirməli və onların üzvlərinin din azadlığının heç bir şəkildə pozulmamasını təmin etməlidirlər. Bundan əlavə dövlət orqanları Venesiya Komissiyası və ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosunun dini etiqad azadlığı haqqında qanununa etdiyi tövsiyələri tətbiq etməli, hazırkı qanunvericiliyin AİHK-ın 9 və 14-cü maddələri ilə tam uyğunluğuna riayət etməlidir. Azərbaycan həmçinin Avropa Şurasına qəbul olduğu zaman alternativ xidmət haqqında qanunvericiliyin hazırlanması ilə bağlı üzərinə götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirməlidir. Sonda dövlət orqanları LGBT şəxslərlə bağlı fəaliyyət planını qəbul etməli və həyata keçirməlidir.

---

* Bu tövsiyənin müvəqqəti monitoring prosesi hazırkı hesabatın nəşrindən sonra ən gec iki il müddətində ECRI tərəfindən aparılacaq.

NƏTİCƏLƏR VƏ TÖVSIYƏLƏR

I. Ümumi mövzular

1. İrqiçilik və irqi ayrı-seçkiliyə qarşı qanunvericilik¹

- Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 12 sayılı Protokolu (AİHK)

1. Azərbaycan² hələ də AİHK-ın (4 noyabr 2000-ci ildə qəbul edilmiş) 12 noyabr 2003-cü ildə imzaladığı 12 sayılı Protokolunu ratifikasiya etməyib. Dövlət orqanları ratifikasiyanın parlament tərəfindən nəzərdən keçirildiyini keçən monitoring dövründə olduğu kimi bir daha bəyan ediblər. Ombudsman aparatı ratifikasiya prosesinin sürətləndirilməsini tövsiyə edir. ECRI ayrı-seçkiliyin ümumən qadağan edilməsini təmin edən bu alətin ratifikasiyasının irqçiliklə və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizədə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini hesab edir.

2. ECRI Azərbaycana Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 12 sayılı Protokolunu mümkün qədər tez ratifikasiya etmək tövsiyəsini bir daha təkrar edir.

- Cinayət hüququ

3. ECRI Azərbaycan qanunvericiliyinin irqçiliyə və irqi ayrı-seçkiliyə qarşı milli qanunvericiliklə bağlı 7 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə (ÜST) nə qədər uyğun olduğunu üç dəfə nəzərdən keçirib. Bu səbəbdən dördüncü hesabatda sadəcə aradan qaldırılmamış çatışmazlıqlardan bəhs edəcək.

4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 283-cü maddəsi milli, irqi, sosial və ya dini nifrət və düşmənçiliyin salınmasına, milli ləyaqətin alçaldılmasına, habelə milli, irqi və ya dini mənsubiyyətindən asılı olaraq vətəndaşların hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına və ya üstünlüklərinin müəyyən edilməsinə yönələn hərəkətlərin, aşkar surətdə, o cümlədən kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə olunmaqla törədilməsini cəzalandırır.³ Cəza bu hərəkətin zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədilməsi zamanı artır. 7 sayılı ÜST-ün 18a bəndinə uyğun olaraq bu müddəa nifrətin və ayrı-seçkiliyin salınmasını əhatə edir. Lakin şiddətə çağırış və rəng, dil, milliyət və etnik mənşə aydın şəkildə bildirilməyib. Bu məsələlərlə bağlı presedent hüququ mövcud deyil. Üstəlik, əcnəbilərə qarşı deyil sadəcə vətəndaşlara qarşı ayrı-seçkiliyə çağırış qanunla cəzalandırılır.

5. Təhqir, böhtan, ciddi bədən xəsarəti və ya qətl hədələri Cinayət Məcəlləsinin 147, 148-ci maddələri ilə ⁴ və böhtan, təhqir və hədələr isə 134-cü maddə ilə cəzalandırılır. Bu cinayətlərin milli, irqi və ya dini düşmənçilik, dini fanatizm zəminində törədilməsi Cinayət Məcəlləsinin 61.1.6 sayılı ümumi müddəəsi ilə cəzanı ağırlaşdırıcı hal hesab edilir. Bu, 7 sayılı ÜST-ün 18b və c bəndlərinə tam uyğun deyil. Çünki irqçiliyə əsaslanan ictimai təhqirlər, böhtan və hədələrlə bağlı xüsusi müddəa mövcud deyil. Azərbaycan Respublikasının cinayət qanununda irqçi məqsədlə bir qrup şəxsin üstünlüyünü iddia edən və ya bir qrup şəxsi alçaldan və ya onlara böhtan atan ideologiyanın ictimai şəkildə ifadəsini cəzalandıran xüsusi müddəa mövcud deyil (7 sayılı ÜST-ün 18d bəndi). Bu cür

¹ ECRI-ın 7 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə (ÜST) uyğun olaraq "irqçilik" irq, rəng, dil, din, milliyət, milli və ya etnik mənşəyə görə bir və ya bir qrup şəxsə nifrətə və ya bir və ya bir qrup şəxsin üstünlüyü məhfumuna haqq qazandıran inamdır. "İrqi ayrı-seçkilik" " irq", rəng, dil, din, milliyət, milli və ya etnik mənşəyə görə fərqli rəftarları bildirir və bunun da heç bir obyektiv və məntiqi izahı mövcud deyil.

² Dağlıq Qarabağ və işğal edilmiş ətraf yeddi ərazi bu müqavilənin ünvanlandığı Azərbaycan dövlətinin tam nəzarəti altında deyil. Buna görə də ECRI bəhs edilən zonadakı vəziyyəti nəzərdən keçirməyəcək.

³ BMT-nin İrqi ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi ilə bağlı Komitəsindən tərcümə 2015: § 45.

⁴ Bu kontekstdə Avropa Şurasında edilmiş tövsiyələrə, Qanun vasitəsilə Demokratiya üzrə Avropa Komissiyasının (Venesiya Komissiyası) 2013 və Avropa Şurasının İnsan hüquqları üzrə komissarı 2014-ə baxın: 2.

eməllər sadəcə Cinayət Məcəlləsinin aparteid və irqi ayrı-seçkiliklə bağlı 111-ci maddəsi ilə cəzalandırıla bilər.

6. Soyqırım cinayətlərinin, insanlığa qarşı cinayətlərin və ya müharibə cinayətlərinin irqçi məqsədlə ictimai etirazı, əhəmiyyətsizləşdirilməsi, ona bəraət qazandırılması və ya onlara göz yumulması (7 sayılı ÜST-nin 18e bəndi) cəzalandırılmaz. İrqçi məzmunlu materialların yayılması və ya paylanması (7 sayılı ÜST-nin 18f bəndi) sadəcə düşmənçiliyə səbəb olduqları zaman Cinayət Məcəlləsinin 283-cü maddəsi ilə cəzalandırıla bilər. Bu nəticəyə səbəb olmayan yayma və paylama və 7 sayılı ÜST-ün 18f bəndində təsvir edilən hazırlıq işləri cəzalandırılmaz.
7. Mütəşəkkil qrup tərəfindən düşmənçiliyin salınması Cinayət Məcəlləsinin 283.2.3-cü maddəsi ilə cəzalandırılır və ağır cinayətlər törətmək məqsədilə cinayətkar təşkilatlar yaratma, onlara rəhbərlik etmə və onlarda iştirak etmə bu Məcəllənin 218-ci maddəsi ilə cəzalandırılır. Bu, istənilən irqçi təşkilatın yaradılmasının və onda iştirakın cəzalandırılmalı olduğunu bildiren 7 sayılı ÜST-nin 18g bəndinə tam uyğun deyil.
8. 7 sayılı ÜST-ün ictimai işin və ya vəzifənin həyata keçirilməsində ayrı-seçkiliklərə bağlı 18h bəndi Cinayət Məcəlləsinin irqindən, vətəndaşlığından, dinindən və ya etiqadından, dilindən, mənşəyindən və ECRI-in səlahiyyətinə aid olmayan digər səbəblərə görə şəxsin bərabərlik hüququnu pozma haqqındakı 154-cü maddəsi, 111.0.3-cü maddəsi (bax. yuxarıda) və irqi, milli, etnik, mədəni və ya dini əsaslara, habelə "cinsi mənsəbiyyət" və ya beynəlxalq hüquq normaları ilə qadağan edilmiş digər səbəbə görə hər hansı bir qrupu və ya təşkilatı təqib etmə haqqındakı 109-cu maddə ilə əhatə olunur. Təəssüflər olsun ki, rəng zəmini bu müddəalarda aydın şəkildə bildirilməyib.
9. ECRI dövlət orqanlarına öz cinayət hüququnu əvvəlki paraqraflarda qeyd edilmiş 7 sayılı Ümumi Siyasət Təvsiyəsinə ümumən uyğunlaşdırmağı təvsiyə edir. Xüsusən də onlar (i) rəng, dil, milliyyət və etnik mənşə səbəblərini irqçilik və ayrı-seçkiliklə mübarizə məqsədi güdən cinayət hüququnun bütün müddəalarına daxil etməli, (ii) şiddətə çağırışı və əcnəbilərə qarşı ayrı-seçkiliyin salınmasını cəzalandırılmalı və (iii) irqçiliyi təşviq edən dəstənin yaradılması və ona rəhbərlik edilməsini, bu cür dəstəyə yardım edilməsini və onun işlərində iştirakı cəzalandırılmalıdır.

- **Mülki və inzibati hüquq**

10. Üçüncü hesabatında ECRI irqi ayrı-seçkiliyi dəqiq və müfəssəl şəkildə qadağan edən milli qanunvericiliyi hazırlamalarını Azərbaycan dövlət orqanlarına təvsiyə edib. Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında Qanunun 2006-cı ildə qəbul edilməsinə baxmayaraq Azərbaycan hələ də irq, rəng, dil, din, milliyyət, milli və ya etnik mənşə, cinsi orientasiya və ya gender kimliyinə əsaslanan ayrı-seçkiliklə bağlı müfəssəl qanunvericilik qəbul etməyib.
11. Azərbaycan Konstitusiyasının (AK) 25.3-dən 25.5-ə qədər olan maddələri hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir və irq milliyyət, din, dil, cinsiyyət, mənşə, əqidə, siyasi və sosial mənsəbiyyətə görə hüquqların və azadlıqların məhdudlaşdırılmasını qadağan edir. Heç kəsə bu əsaslara görə güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina oluna bilməz və hər kəsin dövlət orqanları və dövlət hakimiyyəti səlahiyyətlərinin daşıyıcıları ilə münasibətlərdə hər kəsin bərabər hüquqları təmin edilməlidir.⁵ ECRI bu müddəanın ayrı-seçkiliyi 7 sayılı ÜST-ün 2 və 4-cü paraqraflarında təvsiyə edildiyi kimi konstitusiya hüququ səviyyəsində aydın formada qadağan etdiyini alqışlayır.

⁵ Azərbaycan Konstitusiyasının 69-cu maddəsinə uyğun olaraq əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən zaman Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edir və hüquq və beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilmiş vəzifələr olmadığı zaman bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər. BMT-nin İrq ayrı-seçkiliyinin ləğv edilməsi ilə bağlı Komitəsindən tərcümə 2015: 56.

Ayrı-seçkiliyi qadağan edən mülki və inzibati hüququn çoxsaylı müddələri dövlət orqanlarının ayrı-seçkiliklə bütün sahələrdə mübarizə aparmaq iradəsini göstərir. Onlara məsələn Polis haqqında qanunun 5-ci maddəsi, Kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanunun 20-ci maddəsi, İctimai televiziya və radio yayımı haqqında qanunun 7.0.7-ci maddəsi, Əhəlinin sağlamlığının qorunması haqqında qanununun 8-ci maddəsi, Təhsil haqqında qanunun 5.2-ci maddəsi və Əmək Məcəlləsinin 16-cı maddəsi daxildir.⁶ ECRI həmçinin Ali Məhkəmənin irqçiliyə qarşı yeni müddəaların yer aldığı və Azərbaycan üçün məcburi olan beynəlxalq konvensiyaların tətbiq edilməsinin vacibliyini vurğulaması faktını alqışlayır. Lakin, ayrı-seçkiliyin konstitusiya ilə ümumən qadağan olunmasının sadəcə dövlət deyil həmçinin özəl sektora tətbiq edilməsi aydın şəkildə göstərilməyib (7 sayılı ÜST-ün 4 və 7-ci bəndləri).⁷ Eyni zamanda nə mülki nə də inzibati qanunda birbaşa və dolaylı irqi ayrı-seçkiliklə bağlı aydın tərifi mövcud deyil. Üstəlik, əhəmiyyət kəsb edən mənzil sahəsində ayrı-seçkiliyi qadağan edən heç bir mətnə rast gəlinməyib.⁸ Ayrı-seçkilikdən qoruma sahəsindəki bu böyük çatışmamazlıqları nəzərə alaraq ECRI Azərbaycan dövlət orqanlarını irqi ayrı-seçkiliyi dəqiq və müfəssəl şəkildə qadağan edən milli qanunvericiliyini hazırlamaq üçün yuxarıda qeyd edilən və son hesabatında yer alan tövsiyəsini tətbiq etməyə bir daha çağırır.⁹

12. Azərbaycan qanunvericiliyi imkanı olmayan qruplar üçün 2010-cu ildə (7 sayılı ÜST-ün 5-ci bəndi) müsbət tədbirləri aydın şəkildə verməyə də Konstitusiya Məhkəməsi bu məfhumun gender ayrı-seçkiliyi ilə bağlı istifadəsini təsdiq edib.¹⁰ Azərbaycan qanunvericiliyindəki heç bir müddə 7 sayılı ÜST-ün 6-cı bəndində göstərilmiş xüsusi formalardan bəhs etmir. Dövlət qurumlarının Azərbaycan Konstitusiyasının 71.1-ci maddəsinə uyğun olaraq Konstitusiyada qeyd edilən hüquqları və azadlıqları qoruma da heç bir müddədə dövlət qurumlarını 7 sayılı ÜST-ün 8-ci bəndində tövsiyə edilən bərabərliyi müsbət şəkildə təşviq etmək və ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq üçün vəzifələndirmir. Dövlət satınalması sahəsində ECRI "Dövlət satınalmaları haqqında" Qanunun 6.2.6-cı maddəsinə uyğun olaraq əvvəlki 5 il ərzində peşəkar fəaliyyətlərlə əlaqəli cinayətlərə görə məhkum olunmuş podratçıların qəbul edilməyəcəyi faktını alqışlayır. Buna 3-dən 9-a qədərki bəndlərdə təsvir edilən cinayətlərdən birinə görə məhkumetmə aid olmasına və bunun da irqçiliyə və ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizəyə töhfə verməsinə baxmayaraq Azərbaycan qanunvericiliyi podratçıların ECRI (7 sayılı ÜST-ün 9-cu bəndi) tərəfindən əhatə edilən səbəblərlə ayrı-seçkiliyin olmaması siyasətini müsbət şəkildə təşviq etməyə ehtiyac duyduqlarını qeyd etmir.
13. Dövlət orqanları qeyri ayrı-seçkiliklə bağlı mülki və ya inzibati qanunda deyil sadəcə cinayət hüququ sahəsində razılaşma prosedurlarının olduğunu söyləyir. Üstəlik, ayrı-seçkilikdən zərər çəkən şəxslər dövlət hüququnda deyil sadəcə mülki hüquqda ombudsmana şikayət edə bilər. Bu, ayrı-seçkilikdən zərər çəkən bütün şəxslərin məhkəmə və inzibati proseslərə və həmçinin razılaşma prosedurlarına asan çıxışa sahib ola bilmələrini qeyd edən 7 sayılı ÜST-ün 10-cu bəndinə tam uyğun deyil.¹¹ Ayrı-seçkiliklə bağlı hallarda sübutetmə yükünün paylaşılması ilə

---

⁶ Ayrı-seçkiliyi qadağan edən digər müddəalar üçün, bax BMT-nin İrqi ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi ilə bağlı Komitəsi 2015: 18 və bəndlər.; Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı 2013a: 106 və bəndlər.

⁷ ECRI Azərbaycanın bərabərliklə bağlı əsas hüququna tətbiq edilə bilən əsas hüquqların üçüncü tərəf effektinin hüquqi məfhumunun ayrı-seçkiliyin fərdlər arasında da qadağan olduğunu bütün əhaliyə aydın şəkildə başa salmağın kifayət etmədiyini düşünür.

⁸ BMT-nin İrqi ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi ilə bağlı Komitəsi 2015.

⁹ Detallar üçün bax. ECRI-nin Azərbaycan haqqında 3-cü hesabatının 37-dən-cı bəndinə qədər.

¹⁰ Azərbaycan Konstitusiya Məhkəməsi, 2 mart 2010-cu il qərarı (iş nömrəsi olmadan), <http://www.constcourt.gov.az/decisions/173>.

¹¹ Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı Azərbaycanda səmərəli hüquqi dəstək mexanizminin olmamasının (7 sayılı ÜST-ün 26-cı bəndi) Ayrı-seçkilik baş verdiyi zaman məhkəməyə çıxışı ciddi şəkildə əngəllədiyini düşünür. Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı 2013a: 111. Dövlət orqanları doqquz regional hüquqi dəstək

bağlı heç bir xüsusi qayda mövcud deyil (7 sayılı ÜST-ün 11-ci bəndi). Zərər çəkmiş şəxslər Mülki Məcəllənin 21-ci maddəsinə və Əmək Məcəlləsinin 290-cı maddəsinə uyğun olaraq kompensasiya ala bilərlər.¹² Mənəvi zərərin ödənilməsi sadəcə Əmək Məcəlləsinin 195-ci maddəsi və bəndləri, 288-ci və 290.3-cü maddələrində qeyd edilib (7 sayılı ÜST-ün 12-ci bəndi).

14. Azərbaycan Konstitusiyasının 130.4-cü və 140.5-ci maddələri və İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında konstitusiya qanununun 13.2.8-ci maddəsi qanunların və digər tənzimləmə vasitələrinin ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsilə uyğunluğunu nəzərdən keçirən hüquq vasitələri təchiz edir (7 sayılı ÜST-ün 13-cü bəndi). Fərdi və kollektiv müqavilələrdəki ayrı-seçkiliyə əsaslanan müddəalar və digər hüquqi aktlar Mülki Məcəllənin 337.1-ci, 338-ci və 2.1-ci maddələri ilə keçərsiz hesab edilə bilər (7 sayılı ÜST-ün 14-cü bəndi), amma heç bir presedent hüququ ECRI-in diqqətinə çatdırılmayıb. ECRI-in mandatına daxil olan səbəblərə görə edilən təhqir Azərbaycan qanunvericiliyi ilə açıq şəkildə qadağan edilməyib (7 sayılı ÜST-ün 15-ci bəndi).¹³
15. Dövlət orqanları irqçiliyi təşviq edən təşkilatların dövlət tərəfindən maliyələşdirilməsini ləğv etmə məcburiyyəti üçün hər hansı bir tənzimləmə vasitəsinin olduğunu qeyd etməyib. (7 sayılı ÜST-ün 16-coə maddəsi).¹⁴ Azərbaycan Konstitusiyasının 58.4.2-ci maddəsi Azərbaycanın Konstitusiyasını və qanunlarını pozan birliklərin fəaliyyətinə yalnız məhkəmə qaydasında xitam verilə bildiyini bildirir. Siyasi partiyalarla bağlı qanunun 16.1 və 4.4-cü maddələrinə uyğun olaraq irqi, milli və ya dini düşmənçiliyi saldıqları, konstitusiya quruluşuna qarşı olan və ya ölkənin beynəlxalq hüquqi öhdəliklərinə uyğun olmayan digər fəaliyyətləri apardıqları zaman siyasi partiyalar məhkəmə qərarı ilə ləğv edilə bilər. Azərbaycan qanunvericiliyindən irəli gələn tələbləri pozan qeyri-hökumət qurumlarına səlahiyyətli qurum tərəfindən bu cür pozuntulara son verilməsi barədə xəbərdarlıq edilə bilər (Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında qanunun 31.2-ci maddəsi). Bir təşkilat il ərzində iki dəfədən artıq xəbərdarlıq alarsa o, səlahiyyətli qurumun xahişinə əsasən məhkəmə qərarı ilə ləğv edilə bilər (Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında qanunun 31.4-cü maddəsi). Bu müddəalar çünki irqçi cinayətlər törətmiş təşkilatların ləğvinə imkan verdiyi üçün 7 sayılı ÜST-ün 17-ci bəndinin bir hissəsini əhatə edir. Amma cinayət hüququnu pozmayan irqçi təşkilatlar ləğv edilə bilməz.

16. ECRI Azərbaycan dövlət orqanlarının ayrı-seçkilikdən zərər görənlər şəxslərin qorunması haqqında mülki və inzibati hüquq müddəalarını həyatın başlıca sahələrində irqçiliklə və ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmaq üçün müfəssəl qanunu qəbul edərək möhkəmləndirmələrini bir daha tövsiyə edir. Bununla əlaqədar olaraq o, 7 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyyəsinin 4-dən 17-ci bəndlərinə istinad edir.

- İxtisaslaşmış dövlət orqanları¹⁵

17. Bu günə qədər Azərbaycanda irqçiliklə və ayrı-seçkiliklə mübarizədən xüsusən məsul olan heç bir qurum mövcud deyil. Bu üçüncü hesabatda ECRI dövlət orqanlarının ya irqçiliklə və ayrı-seçkiliklə mübarizə üçün ombudsmanı xüsusi qurum kimi aydın şəkildə təyin etmələrini ya da ayrıca xüsusi qurumu təşkil etmələrini tövsiyə edib.

---

mərkəzinin yaradılması barədə ECRI-yə məlumat verib. Hüquqi dəstəyi artırmaqla məhkəməyə çıxışı təkmilləşdirmək üçün bir neçə layihə həyata keçirilib, Ədliyyə Məhkəməsi 2013 və UNICEF 2014.

¹² IOM 2013a: 109.

¹³ Məsələn, Əmək Məcəlləsi cinsi təhqiri sadəcə 12.1.i maddəsində qeyd edir.

¹⁴ Həmçinin, siyasi partiyaların dövlət tərəfindən maliyələşdirilməsilə bağlı 2011-ci il tənzimləməsində irqçi siyasi partiyaların dövlət tərəfindən maliyələşdirilməsini ləğv edən qaydalar yoxdur. AŞ, Venesiya Komissiyası 2011.

¹⁵ Etnik mənsubiyyət, rəng, milliyət, din və dil (irqi ayrı-seçkilik) zəmnində ölkə səviyyəsində baş verən irqçilik, ksenofobiya, antisemitizm, dözümsüzlük və ayrı-seçkiliklə mübarizənin açıq şəkildə həvalə edildiyi müstəqil qurumlar.

18. ECRI ombudsmanın insan hüquqlarının və azadlıqlarının ictimai sektorda pozulmasının qarşısının alınmasından məsul olduğunu (İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında konstitusiya qanununun 1.1-ci maddəsi) və bu sahədə geniş səlahiyyətlərə sahib olduğunu qeyd edir. ECRI-ın 2 sayılı ÜST-ün 3-cü prinsipini uyğun olaraq onlara fərdlərin şikayətlərini qəbul etmək, öz təşəbbüs ilə araşdırmalar aparmaq, dövlət orqanlarından məlumat istəmək, ictimai qurumlardan istifadə edə bilmək, pozuntuları aradan qaldırmağı dövlət qurumlarından tələb etmək, işləri prokurorluq orqanlarına göndərmək, intizam tədbirlərinin görülməsi üçün təklif vermək və Konstitusiya Məhkəməsi də daxil olmaqla məhkəməyə müraciət etmək hüququ daxildir (İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında konstitusiya qanununun 8-dən 13-ə qədər olan maddələri). Ombudsman qanunların qəbulu və ya nəzərdən keçirilməsi barədə həmçinin parlamentə təklif verməli və illik hesabatında insan hüquqlarının qorunması ilə bağlı ümumi fikirlərini və tövsiyələrini ifadə etməlidir (İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında konstitusiya qanununun 1.4-cü və 14-cü maddələri). Hüquqlarını qorumaq məqsədilə zərər çəkmiş şəxslərə hüquqi dəstək də daxil olmaqla yardım və dəstək göstərmək üçün qanuna əlavə səlahiyyət aydın şəkildə daxil edilərək bu çərçivəni təkmilləşdirmək olar (2 sayılı ÜST-ün 3-cü Prinsipi).
19. Buna baxmayaraq ECRI ombudsmanın müstəqilliyi və mandatı ilə bağlı narahatlıq hissi keçirir. 2011-ci ilin mayında İnsan Hüquqlarının Təşviqi və Qorunması üçün Milli Təsisatların Beynəlxalq Koordinasiya Komitəsi şəffaflıq məsələsindən və təyinat prosedurunda gecikmələrdən yaranan narahatlığına görə ombudsmanın statusunun A-dan B-yə endirməyi tövsiyə edib. Bununla belə, İnsan Hüquqlarının Təşviqi və Qorunması üçün Milli Təsisatların Beynəlxalq Koordinasiya Komitəsi Azərbaycanın onun normalarına uyğunlaşdığını 2012-ci ilin martında bildirib və ombudsmana A statusu verib.¹⁶ Lakin İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında konstitusiya qanununun ombudsmanın prezident tərəfindən təyin edilmiş üç namizəd arasından seçilməsi haqqındakı 2.1-ci maddəsi dəyişməz olaraq qalır. Prezidentin ilkin seçmə ilə bağlı bu səlahiyyəti və seçmə prosedurunda şəffaflığın olmaması hələ də ombudsmanın müstəqilliyinə təsir edir. Buna görə də ECRI İnsan Hüquqlarının Təşviqi və Qorunması üçün Milli Təsisatların Beynəlxalq Koordinasiya Komitəsinin artıq etdiyi kimi dövlət orqanlarını bu prosedurla bağlı islahat aparmağa və ombudsmanın cəmiyyəti geniş şəkildə və müxtəlifliyi ilə əks etdirən açıq prosesdə seçilməsini təmin etməyə çağırır. Üstəlik, bu hesabatın 74-cü bəndində ECRI ombudsmanın bəzi hüquqları qorumaq üçün öz səlahiyyətlərini kifayət qədər möhkəm şəkildə istifadə etməsilə bağlı şübhələrini ifadə edir. Buna görə də ECRI-ın əsas narahatçılığı ombudsmanın mandatı ictimai sektorla məhduddur və özəl sektorda baş verən irqçilik və ayrı-seçkiliklə mübarizədən məsul olan heç bir qurum hələ də mövcud deyil.¹⁷
20. ECRI dövlət orqanlarının 2 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə uyğun şəkildə həm özəl həm də ictimai sektorda irqçiliklə və ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmaq üçün ayrı xüsusi qurumu yaratmalarını təkidlə tövsiyə edir. Bu qurum xüsusən ayrı-seçkilikdən zərər çəkənlərə məhkəmə işlərində təmsil edilmə də daxil olmaqla ümumi məsləhət və hüquqi dəstək vermək səlahiyyətinə malik olmalıdır.

¹⁶ ICC 2011: 22 və bəndlər və 2012: 29 və bəndlər.

¹⁷ Ombudsman aparatının ECRI-ın ölkəyə səfəri zamanı verdiyi məlumata görə ombudsman özəl şirkətlərin rəhbərləri ilə müzakirə aparmaq səlahiyyətinə malikdir.

2. Nifrət nitqi¹⁸

- Fenomenin miqyası

21. ECRI-in ölkəyə səfəri zamanı dövlət orqanları Azərbaycanın nifrət nitqilə bağlı halların az baş verdiyi çox tolerant ölkə olmasını, separatçılıq, münaqişə və müharibəyə səbəb ola bilən mümkün parçalanma proseslərinin qarşısını almaq məqsədilə multikulturalizm siyasətini fəal şəkildə apardıklarını əvvəlki zamanlarda olduğu kimi qeyd edib.¹⁹ ECRI bu mövqeyi nəzərə alır lakin əsassız cinayət təqibi halları da daxil olmaqla müstəqil vətəndaş cəmiyyəti və media üzərindəki geniş ölçülü repressiya üzündən ölkədəki vəziyyəti müstəqil şəkildə qiymətləndirmənin getdikcə çətinləşdiyinə təəssüf edir.²⁰ 2013 və 2014-cü illərdə QHT-lərlə bağlı qanunvericiliyə məhdudlaşdırıcı dəyişikliklər edilib.²¹ Venesiya Komissiyası xaricdən maliyələşmə ilə bağlı ciddi qaydaların vətəndaş cəmiyyəti üzərində həvəsdən salıcı təsirə malik ola biləcəyi nəticəsinə gəlib və köklü şəkildə nəzərdən keçirməni tövsiyə edib. İkinci qanun hələ də qəbul edilmədiyi üçün ECRI-in ölkəyə səfər etdiyi vaxtlarda heç bir QHT xaricdən maliyələşmə bilmirdi. Bu, müstəqil vətəndaş cəmiyyətinin çökməsinə səbəb olub.²² Üstəlik, 2015-ci ilin iyununda ATƏT-ə bir ay içində yerli ofisini bağlamaq əmr olunub²³ və beynəlxalq QHT-lərin üzvlərinin ölkəyə girşi rədd edilib.²⁴ Bundan əlavə, nifrət nitqilə bağlı heç bir rəsmi məlumat mövcud deyil: 2011-ci ildən bəri Azərbaycan ATƏT-ə nifrət nitqilə bağlı hadisələr barədə məlumat verməyib və polis son beş il ərzində nifrət nitqilə bağlı sadəcə iki cinayət işini qeydiyyatla alıb.²⁵
22. ECRI nümayəndə heyətinin təxminən 20 etnik qrupun²⁶ yaşadığı şimal-şərq bölgəsinin regional mərkəzi olan Qubadakı görüşləri zamanı ümumən açıq fikirliliyin, etnik qruplar arasında dostluğun və dözümlülüyün və bir çox qarışıq evliliklərin şahidi olması müsbət haldır.²⁷ Yerli yəhudi nümayəndələrin öz icmalarının üzvlərinin heç vaxt antisemitizmlə üzləşməməsini bildirməsi də bu ümumi faktın bariz nümunəsidir.²⁸
23. Rəsmilər bu rayonu etnik müxtəliflik ²⁹ üçün model kimi təqdim edir və Azərbaycanın mədəniyyətlərarası dialoq sahəsində beynəlxalq forumlara

¹⁸ Bu hissədə irqçi və homo/transfobiya nitqindən bəhs edilir. "Nifrət nitqi"nin tərifi üçün Nazirlər Komitəsinin "Nifrət nitqi" ilə bağlı 30 oktyabr 1997-ci ildə qəbul edilmiş R (97) 20 sayılı tövsiyəsinə baxın.

¹⁹ Azərbaycan Respublikası 2014b.

²⁰ AŞ İH Komissarı 2014 və 2015; AŞ AŞPA 2015: §§ 10 və bəndlər. Keçmiş müxalifət lideri İlqar Məmmədovun məhkum edilməsi Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) Konvensiyanın 18-ci maddəsinin (5-ci maddə ilə birlikdə) pozulmasını söylədiyi çox nadir işlərdən biridir və AİHM hökuməti tənqid etdiyi üçün dövlət orqanlarının onu susdurmaq və ya cəzalandırmaq məqsədilə şikayətçiyə qarşı güclü cinayət icraatları başlatdığını bildirib. İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı. N°.15172/13, 22.05.2014.

²¹ Venesiya Komissiyası 2014.

²² Həmçinin bax. bənd 36.

²³ Yahoo!news 2015.

²⁴ Amnesty International 2015.

²⁵ ATƏT/DTİHB 2015. Həmçinin aşağıda bax. § 32.

²⁶ Daha ətraflı məlumat üçün bax. www.azerbaijans.com, Əhali, Azərbaycanın etnik azlıqları.

²⁷ Rayonun icra hakimi Rauf Həbilovun vətəndaşları pulsuz aldıkları torpaq sahələrini pulla satdıkları üçün satqın adlandırdığı bəyanatla başlanan 1 mart 2012-ci il Quba mitinqi kimi azlıqların məskunlaşdığı zonalarda etnik zəmində baş vermiş hər hansı etirazlar barədə məlumat mövcud deyil. Bu bəyanatın videosunun YouTube-a yerləşdirilməsi təxminən 10 000 nəfərin toplanmasına, şiddətli iğtişaşlara və sadəcə Rauf Həbilovun evini yandırmaqda günahlandırılan şəxslərə deyil həmçinin bəyanatın videosunu yaymış jurnalistlərə qarşı ağır cəzalarının verilməsinə gətirib çıxarıb. Sonuncular təxminən bir il ərzində məhkəməyə qədər həbsdə saxlanılıb. Eurasianet.org 2012; Indexcensorship.org 2012; contact.az 2013; Kavkaz-uzel.ru 2013.

²⁸ Time.com 2015. Həmçinin bax. § 26.

²⁹ Kürdlərə qarşı nifrət nitqinin olması barədə məlumat mövcuddur, lakin bunun yoxlanılması çətindir. Kontekst üçün bax. Azlıqların hüquqları 2015 və Azadlıq radiosu 2011.

dəfələrlə ev sahibliyi etdiyini vurğulayır. Üstəlik, 2014-cü ilin mayında Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılıb və ombudsmən həssaslığın artırılması kampaniyaları ilə dözümlülüyü təşviq edir.

24. Digər tərəfdən, Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan mediasındaki nifrət nitqilə bağlı 2014-cü ilin oktyabrında aparılmış araşdırma ilə nəzərdən keçirilmiş 8679 Azərbaycan xəbərinin 342-də (3.9%) bu cür bəyanatların olması nəticəsinə gəlinib. Nifrət nitqi qəzetlərdəki xəbərlərdə 8.8%, elektron mətbuatda 4.9% və televiziya proqramlarında isə 2% olub. Etnik münaqişələrlə bağlı 196 nifrət nitqi halının demək olar ki, hər biri erməniləri hədəf alıb.³⁰ Siyasətçilər və dövlət məmurları jurnalistlərdən sonra nifrət nitqinin ən böyük yayıcılarıdır. Jurnalistlər birinci qaynaqları kimi çox vaxt sosial şəbəkələrdəki xüsusən də Facebook-dakı postlardan istifadə edib və məlumatı ikinci təsdiq edilmiş mənbəyə baxaraq sistemlik olaraq yoxlamayıblar. Bununla bağlı ECRI son hesabatında dövlət orqanlarının ermənilərlə bağlı məsələlərə mənfi şəkildə yanaşmaqdan çəkinmələri və redaksiya müstəqilliyinə qəsd etmədən mediada yaydıqları xəbərlərin düşmənçilik ab-havasının yaranmasına və ECRI-ın referans şərtlərinə aid olan qrupların rədd edilməsinə gətirməməsini təmin etmənin vacibliyini mediaya başa salmaları haqqındakı tövsiyəni bir daha xatırladır. Nifrət nitqinin intensivliyinə gəlincə araşdırmanın müəllifləri böyük intensivliyə sahib nifrət nitqi üçün istifadə edilən birinci kateqoriyaya şiddətə və ayrı-seçkiliyə çağırış kimi sadəcə bir element, dözümsüzlük ab-havasını yaradan bəyanatlara 337-i və bir qrup şəxsin imicinə mənfi təsir edən üçüncü kateqoriyaya isə 25 element yerləşdirir.³¹
25. Digər qaynaqlar ermənilərə qarşı təkrarlanan nifrət nitqini təsdiq edir.³² Bu, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, təmas xəttində atəşkəsin tez-tez pozulması və baş verən ölümlər və yaralanmalarla əlaqədardır.³³ Məsələn, Milli azlıqların qorunması haqqında Çərçivə Konvensiyası üzrə Məşvərətçi Komitə "Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ətrafında Ermənistanı və ermənilərli həmişə düşmən kimi müəyyən edən və açıq şəkildə nifrət mesajları yayan daimi ictimai hekayə" olduğunu qeyd edib.³⁴ Digər mənbələrə görə münaqişə ilə bağlı daxili siyasi nitq mövcuddur³⁵ və Azərbaycanın rəhbərliyi, təhsil sistemi və mediası ermənilərin pislənməsində çox fəaldırlar.³⁶ Siyasi oponentlər erməni mənşəli olmaqda və ya Ermənistan qaynaqlarından fondlar almaqda günahlandırılır.³⁷ Bütöv bir azərbaycanlı nəslini bu nifrət oyadan ritorikası dinləyərək böyüyüb.³⁸ 2012-ci il araşdırmasına görə onların 91%-i Ermənistanı Azərbaycanın ən böyük düşməni kimi görüb.³⁹ Nəticədə ölkədə yaşayan ermənilər etnik mənsubiyyətlərini gizlətməyə ehtiyac duyur və ölkədə ECRI nümayəndəliyinin görüşə biləcəyi erməni azlığının heç bir təşkilatı mövcud deyil. Həmçinin Ermənistanla barış üçün fəaliyyət göstərmiş insan hüquqları müdafiəçiləri Leyla və Arif Yunus həbs edilib və mübahisəli

---

³⁰ Beynəlxalq münaqişələrlə bağlı olanların 32-si Rusiyaya və 16-sı Ermənistanla qarşı olub.

³¹ Deutsche Welle 2014; Contact.az 2014. Azərbaycanda iki televiziya kanalı, iki qəzet və iki internet sahifəsi monitorinq edilib.

³² Abbasov 2013: 36 və bəndlər; Civilrightsdefenders.org 2015; Yerevan Press Club və hamısı. 2013.

³³ Meydan.tv 2014; Institute for War & Peace Reporting 2014b.

³⁴ ACFC 2012: § 50.

³⁵ Abbasov 2013: 57. Ermənistanla qarşı nifrət nitqi həmçinin müxalifətdən də gəlir.

³⁶ Meydan.tv 2014; Institute for War & Peace Reporting 2012 a və b. Qeybullayeva 2011 bunun xüsusən də internetdə "düşmənin insanlıqdan çıxarılması" prosesinə səbəb olduğunu düşünür. Misal üçün bax. The Daily Dot 2012.

³⁷ Məsələn, Dövlət Bayrağı Meydanından məsul olan şəxsin işdən azad edilməsi münasibətilə 2015-ci ilin mayında edilən şərhlərə baxın: Aze.az 2015: və Abbasov 2013: 36.

³⁸ Meydan.tv 2015c.

³⁹ Qafqaz Araşdırmaları Mərkəzi və başqaları. 2013: 21.

ittihamlarla ağır həbs cəzalarına məhkum edilib.⁴⁰ Hər ikisi 2015-ci ilin sonunda şərti azadlığa buraxılıb.

26. Yaxın zamanlarda aparılmış araşdırmaya görə Azərbaycan antisemitizmlə bağlı müsəlman ölkələr içində ən aşağı rəqəmlərə və ən yaxşı nəticələrə nail olaraq 37-ci yerdə olub. Buna baxmayaraq respondentlərin 37%-i test edilmiş anti-semit stereotiplərə "bəlkə də doğru" cavabını verib və sorğuda iştirak edənlərin 28%-i yəhudilər barəsində mənfi fikirdə olub. 40% yəhudilərin hər kəs kimi olduğunu söyləsə də 41%-i bu fikirlə razı olmadığını bildirib.⁴¹ Digər dinlərə gəlincə, eyni araşdırma respondentlərin 33%-nin xristianlar barəsində mənfi fikirdə olması ortaya çıxıb. Dini dözümsüzlük sahəsində ECRI 2011-ci ilin yanvarında Azərbaycan İslam Partiyasının lideri Mövsüm Səmədovun "dinin nicatı üçün həyatlar verilməlidir" deyən Məhəmməd peyğəmbəri sitat gətirməsini və Azərbaycanın "hökumətin sionistlərin tam nəzarətində olduğu müddətdə ən böyük faciələrlə üzləşəcəyini" deməsini qeyd edir.⁴²
27. İctimai nifrət nitqi həmçinin lezbiyanlara, geylərə, biseksuallara və transgender şəxslərə (LGBT) ünvanlanır. LGBT-lərə qarşı nifrət nitqilə bağlı heç bir rəsmi məlumat olmasa da 2012-ci ildə aparılmış araşdırmada respondentlərin 34%-i ailə üzvləri, mülk sahibləri və polis tərəfindən təhqirlər, alçaltma və əla salma ilə bağlı halların olduğunu qeyd edib.⁴³ Azərbaycanlı gey rəssamın vəziyyəti misal kimi çəkilə bilər. Onun homoseksual olması ictimaiyyətə bildirildikdən sonra qardaşı onu öldürəcəyinə söz verib və bacısı Azərbaycandan kənarda qalması üçün telefonda ona qışqırıb.⁴⁴ Azərbaycandakı siyasətçilər və ictimai fiqurlar da mütəmadi olaraq homoseksual barədə alçaldıcı və ayrı-seçkilik yaradan bəyanatlarla çıxış edirlər. LGBT şəxslərlə bağlı olan yeni hallarda tez-tez alçaldıcı dildən istifadə edilir. Siyasi oponentləri və jurnalistləri gözdən salmaq üçün LGBT-lərin cinsi orientasiyası haqqında iddialardan da istifadə edilib.⁴⁵ Məsələn, İslam Partiyasının digər lideri Elçin Manafov 2012-ci ilin yazında "Eurovision" musiqi yarışmasından və adətən bu münasibətlə təşkil edilən gey parad haqqında bunları bəyan edib: "Əgər şeytan [gey parad] ölkəmizdə keçirilsə qanımızı İslamı müdafiə etmək üçün axıdacağıq və onun keçirilməsinin qarşısını almaq üçün hər şeyi edəcəyik. Eurovision-u əldə etmək üçün bizim cəsədlərimizin üstündən keçməlidirlər [...] Onlar bilməlidirlər ki, əgər [gey parad] olarsa bizim önümüzü kimsə ala bilməyəcək. Azərbaycanda vətəndaş müharibəsinin başlamasının bizim üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Biz Azərbaycanı cəhənnəmə çevirəcəyik."⁴⁶ 2014-cü ilin avqustunda LGBT təşkilatının internet səhifəsi haker hücumuna məruz qalıb. Onların internet səhifəsi cihadçı bayrağı və bu bəyanatla əvəz edilib: "Azərbaycanda sizin üçün yer yoxdur! Sizin hamınızı məhv edəcəyik!"⁴⁷

- Nifrət nitqinə verilən cavablar

28. ECRI əhali və xüsusən də Quba rayonundakı dövlət məmurları arasında dözümlülükə bağlı müsbət addımların atıldığını qeyd edir. İlk dəfə olaraq o, erməniləri, LGBT şəxsləri və bəzi dini icmaları hədəf alan zərərli nifrət nitqilə mübarizə aparmaq üçün aydın fəaliyyətə ehtiyac olduğuna düşünür. Bu

⁴⁰ Hər ikisi genişmiqyaslı saxtakarlıq, qanunsuz sahibkarlıq, vergidən yayınma və rəsmi sənədləri saxtalaşdırmaya görə məhkum edilib. Onlar ömürlük həbs cəzasına səbəb olacaq xəyanətdə də ayrı-ayrılıqda ittiham edirlər, Meydan.tv 2015b; AŞ İH Komissarı 2015; BBC.com 2015; Institute for War & Peace Reporting 2014a.

⁴¹ Anti-Diffamasiya Liqası 2015. Həmçinin bax. PEW Araşdırma Mərkəzi 2013.

⁴² Eurasianet.org 2011. Azərbaycan İslam Partiyası 1995-ci ildə qadağan edilib.

⁴³ Gender və inkişaf 2013: 25; ILGA Avropa 2014: 41.

⁴⁴ BBC.com 2011.

⁴⁵ Vətəndaş hüquqları müdafiəçiləri 2015; ABŞ Dövlət Departamenti 2014: 35.

⁴⁶ ILGA Avropa 2013: 55.

⁴⁷ Caucasus Equality News Network 2014c.

məqsədlə nifrət nitqinin əsas səbəblərini müəyyən etmək və onlarla mübarizə strategiyalarını inkişaf etdirmək mühümdür (ECRI-in nifrət nitqilə bağlı 15 sayılı ÜST-ün 3-cü bəndi). Erməniləri hədəf alan bir çox nifrət nitqi hallarının Dağlıq Qarabağ münaqişəsilə bağlı möhkəmlənən qarşıdurma siyasətinin bir hissəsi olduqları aydın şəkildə görünür.⁴⁸ Bu münaqişəni şərh etmək ECRI-in vəzifəsi olmasa da bunun nəticəsində Azərbaycanda yaşayan ermənilərə təsir edən nifrət nitqilə bağlı çox narahatdır. Zərərli təsirləri nəzərə alaraq, ATƏT-in Minsk Qrupu kimi ECRI də⁴⁹ dövlət orqanlarının mətbuatda işıqlandırılan və daimi olan nifrət nitqindən istifadəyə son qoymalı və bunun yerinə qarşılıqlı anlaşmanı və inamı təşviq etməli olduqlarını düşünür.⁵⁰ Bu, eyni zamanda dövlət orqanlarının Azərbaycanı dözümlülük və multikulturalizm misalı kimi təşviq etmə siyasətinə daha çox etibar qazandıra bilər.

29. ECRI Azərbaycan dövlət orqanlarının ictimai qurumların bütün səviyyələrdə ermənilərə qarşı nifrət nitqindən uzaq durmasını təmin etmələri ilə bağlı tövsiyəsini bir daha təkrar edir.
30. Mediadakı nifrət nitqilə bağlı ECRI Azərbaycan Mətbuat Şurasının Etik Davranış Kodeksinin 3.1-ci maddəsini müsbət qiymətləndirir. Bu maddəyə görə jurnalist milliyyətinə, irqinə, cinsinə, dininə, peşəsinə, dilinə, doğulduğu və yaşadığı yere görə insanları tənqid etməməli və jurnalistlər bu cür məlumatları ortaya qoymamalıdır. Mətbuat Şurası həmçinin elektron mediadan məsuldur. Son illər ərzində nifrət nitqi ilə bağlı heç bir şikayət almadığı üçün ECRI dövlət orqanlarının Mətbuat Şurası, Etik Davranış Kodeksi ilə uyğunluğunu təmin etmək üçün onun səlahiyyəti və mediadakı nifrət nitqilə bağlı Mətbuat Şurasına şikayət etmək imkanları barədə ictimaiyyəti ümumi şəkildə məlumatlandırma tədbirlərini görməli olduqlarını hesab edir. Dövlət orqanları həmçinin medianın redaksiya müstəqilliyinə qəsd etmədən jurnalistlərin Etik Davranış Kodeksləri barədə həssaslığını və həmçinin mənfi fikir və nifrəti yaymamaq üçün öz mənbələrini daha diqqətlə yoxlamaq ehtiyacını artırmalıdır. Mətbuat Şurası bu sahədə jurnalistlər üçün lazımi tədbirlərin keçirilməsi üçün dəyərli tərəfdaş da ola bilər.
31. İnternetdəki nifrət nitqilə bağlı ECRI Azərbaycanın 15 mart 2010-cu ildə imzaladığı Kibercinayətkarlıq haqqında Konvensiyanın kompyuter sistemləri vasitəsilə baş verən irqçi və ksenofob halların cəzalandırılması ilə bağlı Əlavə Protokolunu ratifikasiya etməli olduğunu hesab edir. Bu, Azərbaycanın Elektron Təhlükəsizlik Mərkəzinə əlavə dəyərli vasitələr və internetdəki nifrət nitqilə mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlıqdan tam yararlanmaq imkanı verə bilər. Nifrət nitqinin qarşısını alma sahəsində ECRI dövlət orqanlarını yəhudilərə qarşı müsbət münasibətləri qoruyub saxlamaq üçün atılan tədbirləri həssaslığı artırma fəaliyyətlərinə⁵¹ daxil etmələrinə çağırır. 26-ci bənddə göstərilmiş araşdırma bu sahədə irəliləyişin mümkün olduğunu göstərir. LGBT şəxslərə qarşı münasibətlərdə mühüm irəliləyişlər tələb edilir. Onlara qarşı açıq fikirlə, anlayan və dözümlü olma da dözümlülüüyü artırma və münaqişənin qarşısını alma üçün nəzərdə tutulmuş siyasətə və tədbirlərə daxil edilməlidir.⁵²
32. Nifrət nitqinə cəzalandırma ilə verilən cavabla bağlı ECRI verilmiş statistik məlumatda zidiyyətin olduğunu qeyd edir. Ölkəyə səfər zamanı dövlət orqanları ECRI nümayəndə heyətinə son beş il ərzində Cinayət Məcəlləsinin 283-cü

⁴⁸ Shaffer B. 2014.

⁴⁹ Bu qurum Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həllinin tapılmasından məsuldur.

⁵⁰ ATƏT 2012b, 2013b və 2014a və b. Dövlət orqanları ECRI-yə sonradan davam etdirilməyən "xalq diplomatiyası" sahəsindəki fəaliyyətlər barədə məlumat verir.

⁵¹ Bunun üçün İnsan Hüquqları üzrə Milli Fəaliyyət Planının 4-cü fəslinə baxın. Azərbaycan Respublikası 2011.

⁵² Daha çox detal üçün LGBT-lərə qarşı olan ayrı-seçkilik və dözümsüzlüklə mübarizə siyasətlərilə bağlı hissəyə baxın.

maddəsilə sadəcə bir hökmün verildiyi barədə məlumat verib.⁵³ Lakin bu məlumatda məsələn Hilal Məmmədova Cinayət Məcəlləsinin 283-cü maddəsilə verilən hökm yer almır (bax. aşağıda 34-cü bənd). Üstəlik, dövlət orqanlarının ECRI-ya 23 aprel 2015-ci ildə verdiyi məlumat sənədinə görə Ali Məhkəmə son illər ərzində Cinayət Məcəlləsinin 283-cü maddəsilə məhkum edilmiş 11 şəxsdən 8-nin cinayət işinə baxıb. Buna görə də ECRI hökumət orqanlarının bu statistik məlumatları yenidən nəzərdən keçirməli olduqlarını düşünür. Bundan əlavə, nifrət nitqilə bağlı baş verən istənilən hal barədə məlumatın verilməsini təmin etmək məqsədilə sadəcə ombudsman deyil eyni zamanda polis də ECRI-ın referans şərtlərinə aid olan bütün zəif qruplarla mütəmadi dəyirmi masalar təşkil etməlidir.⁵⁴

33. Nifrət nitqilə bağlı baş verən istənilən hal barədə məlumatın verilməsini təmin etmək üçün ECRI dövlət orqanlarının zəif qruplarla mütəmadi dialoq aparmasını və onların statistik məlumatlarında bütün irqçi, homofob və transfob cinayətlərə bağlı hallarının göstərilməsini təmin etmələrini tövsiyə edir.
34. ECRI nifrət nitqi haqqında qanunvericiliyindən sui-istifadə və xüsusən də talış qəzetinin keçmiş baş redaktoru Hilal Məmmədovun Cinayət Məcəlləsinin 283-cü maddəsilə məhkum edilməsini barədə verilən xəbərləri böyük narahatlıqla qeyd edir. Narkotik maddələrə sahib olma ilə bağlı ittihamlarla həbs edildikdən sonra polisin onu döydüyü və irqçi zəmində təhqir etdiyi söyleneir. Bir neçə gün sonra xəyanət və nifrətin salınması ilə bağlı yeni ittihamlar ortaya atılıb. Həbs Hilal Məmmədovun internetdə 20 milyon dəfə baxılmış və talış mədəniyyətinə diqqət çəkən video klipi paylaşmasından qısa zaman sonra həyata keçirilib.⁵⁵ Leyla Yunus (bax. § 25) öz həbsini azlıq qruplara edilən təzyiqa misal kimi təsvir edib.⁵⁶ Cənab Məmmədovun məhkəməyə qədər həbsdə saxlanma zamanı baş vermiş işgəncə və pis rəftarla bağlı şikayəti qəbul edilməyib və 2013-cü ilin sentyabrında beş il həbs cəzasına məhkum edilib. Müşahidəçilər ittiham tərəfinin əsas şahidinin 17 avqust 2009-cu ildə həbsxananın xəstəxanasında dünyasını dəyişmiş talış qəzetinin keçmiş baş redaktoru Novruzəli Məmmədova qarşı məhkəmədəki eyni adam olduğunu qeyd edirlər.⁵⁷ Dövlət orqanları Cinayət Məcəlləsinin 283 maddəsi ilə aparılan istintaqın "Azərbaycan ərazisində yaşayan əhali qruplarının həyat tərzi, mədəniyyəti, ənənələri və tarixinə inama və hörmətə zərər vuran və sözügedən qruplar arasında düşmənçiliyin yaranmasına səbəb olan nitqlərə" əsaslandığını söyləyir. Onlar Hilal Məmmədovun ölkənin konstitusiya strukturunu pozmaq məqsədilə milli-dini münaqişəyə çağırıldığını və "talış xalqının çətin həyatı haqqında qərəzli və yalan müsahibələr" verdiyini bildirir. BMT-nin Özbaşına həbs altında saxlama üzrə işçi qrupu kimi⁵⁸, ECRI də bu izahın Cinayət Məcəlləsinin 283-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulan hökmün Cənab Məmmədovun söz azadlığından legitim istifadəsini pozması ilə bağlı qorxunu artırdığını düşünür. (AİHK-nın 10-cu maddəsi).⁵⁹ O, bu işin AİHM-nə çıxarılması faktını alqışlayır.

⁵³ DTİHB 2015-ə görə mühakimə 2011-ci ildə bildirilib və BMT-nin irqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında Konvensiyasının 2015 47-ci maddəsinə görə o, Abdul Nemət oğlu Süleymanova qarşı verilib.

⁵⁴ 44-də və ECRI-ın 11 sayılı ÜST-ün §§ 18 və 82-dən 86-ya qədər olan bəndlərindəki tövsiyəyə baxın.

⁵⁵ Detallar üçün bax. AŞ İH Komissarı 2015: §§ 13 və bəndlər; İnsan Hüquqları Şurası 2013: § 11; UNPO 2013: 26.

⁵⁶ Yunus L. 2012.

⁵⁷ Həmçinin ECRI-ın Azərbaycan haqqındaki üçüncü hesabatının 105-ci bəndinə baxın.

⁵⁸ BMT İnsan Hüquqları Şurası 2014.

⁵⁹ İncal Türkiyəyə qarşı N°. 41/1997/825/1031, 09.06.1998, §§ 46 və bəndlər; Gündüz Türkiyəyə qarşı, N°. 35071/97, 04.12.2003, §§ 42 və bəndlər; Teme Türkiyəyə qarşı, N°. 16853/05, 01.02.2011; AİHM 2015; Weber A. 2009.

35. ECRI dövlət orqanlarının məsələn prokurorların və cinayət işləri üzrə hakimlərin intensiv təlimi vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin milli, irqi və ya dini düşmənçiliyin salınması barədə 283-cü maddəsini tətbiq edərkən söz, din və birləşmək azadlıqlarına lazımi diqqət ayrılmasını təmin etmələrini təkidlə tövsiyə edir.

36. Son olaraq ECRI Azərbaycandakı vətəndaş cəmiyyətinin vəziyyətindən çox narahatdır. Müstəqil QHT-lərin üzvləşdikləri repressiyalara görə zəif qrupların üzvləri nifrət nitqi və digər irqçilik və ayrı-seçkilik halları baş verdikdə yardım və dəstək almaq üçün bu cür təşkilatlara bir daha üz tuta bilmirlər. ECRI demokratik cəmiyyətlərdə həmçinin tənqidi fikirlər söyləmə rolunu oynayan müstəqil vətəndaş cəmiyyətinin və müstəqil medianın inkişafına şərait yaratmağın vacibliyini bir daha təkrar edir. Bundan əlavə onlar nifrət nitqi ilə mübarizəyə və bu hesabatda bəhs edilən digər sahələrdə zəif qrupları qorumaq və dəstəkləmək üçün fəaliyyətlərin aparılmasına böyük töhfə verirlər.⁶⁰ Azərbaycanın son illərdə etdiyi kimi QHT-lərin dövlət tərəfindən maliyələşdirilməsini intensivləşdirmə⁶¹ və digər maliyyə qaynaqlarını azaltma (Qrantlar haqqında qanunun 2.5-ci maddəsi) QHT-lərin müstəqilliyinə və beləcə onların tənqidi baxışları, dəyişikliyi və davamlı təkmilləşməni təşviq etmə bacarıqlarına kölgə salma təhlükəsi yaradır. Buna görə də ECRI dövlət orqanlarının xüsusən də Avropa Şurasının qurumları tərəfindən bu sahədə edilmiş detallı tövsiyələri tətbiq edərək fərqli və müstəqil vətəndaş cəmiyyəti üçün şərtləri bərpa etməli olduqlarını düşünür.⁶² ECRI QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının bu məsələlərlə məşğul olmaq üçün Hüquq və Monitoring Komissiyası yaratdığını qeyd edir. ECRI aşağıdakı tövsiyəyə riayət edilməsini monitoring etdiyi zaman bu komissiyanın fəaliyyətlərini dəyərləndirəcək.

37. ECRI Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (2062(2015) Qətnaməsinin 11.1, 11.2 və 11.6-dan 11.8-ə qədər olan bəndləri) Venesiya Komissiyasının (Rəy 787/2014-ün 94-cü bəndləri) detallı tövsiyələrinin tətbiq edilməsi ilə fərqli və müstəqil vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf edə biləcəyi şərtləri yaratmalarını Azərbaycanın dövlət orqanlarına israrla tövsiyə edir.

3. İrqçi və homo/transfobiya şiddəti

38. ECRI son beş ildə Azərbaycanda etnik səbəblərə görə törədilmiş şiddətli nifrət cinayətilə bağlı heç bir rəsmi məlumat almayıb⁶³. Lakin Dağlıq Qarabağda davam edən münaqişəni nəzərə alaraq ECRI hazırkı nifrət nitqi dalğalarının şiddət riskinə səbəb olacağından narahatdır. Bu məqsədlə ECRI Budapeşt məhkəməsi tərəfindən 2004-cü ildə Ermənistan ordusunun zabiti öldürüldüyünə görə verilmiş ömürlük həbs cəzasını çəkmək üçün Macarıstandan Azərbaycana göndərildikdən qısa bir zaman sonra Ramil Səfərovun əfv edilməsi və azadlığa buraxılmasına həddindən artıq təəssüb etdiyini 4 sentyabr 2012-ci il pres-relizi ilə bildirib. Üstəlik, Ramil Səfərova mayor rütbəsi verilmiş, mənzillə təchiz edilmiş və Macarıstanda həbs edildiyi vaxtdan qalan maaşı ödənilib. Öz pres-relizində ECRI bu cür fəaliyyətin daha ciddi irqçi cinayətləri törədənlərin cəzasılıq hissini artırmağa bilər.⁶⁴

39. Dinlə əlaqəli zorakılıq hallarının içərisində radikal sünni müsəlmanların saqqallarını qırmağa məcbur edilmələri ilə bağlı iddia edilən bəzi hallara rast gəlinir. 2012-ci ildə polis işçiləri şəxsiyyət vəsiqəsi üçün şəkil çəkdirmədən öncə

⁶⁰ Bu məsələ ilə bağlı bax. ECRI 3, 9, 12 və 14 sayılı ÜST-ləri.

⁶¹ Dövlət orqanları 2012-ci ildə QHT-lərə olan maliyyə yardımının 65%-nin hökumət və yerli donör tərəfindən verildiyi və bu faizin artığı barədə ECRI-yə məlumat verib.

⁶² AŞ Venesiya Komissiyası 2014. § 94; AŞ AŞPA 2015, xüsusən də §§ 11.1, 11.2, və 11.6-dan 11.8-ə qədər.

⁶³ Amma, əvvəlki abzaslarda etnik münaqişələrlə bağlı bəhs edilən siyasi məhbuslara qarşı olan şiddət iddialarına baxın.

⁶⁴ ECRI Müdafiə Nazirliyindəki məsul şəxsin o vaxtdan bəri işdən çıxarıldığını qeyd edir. Lakin işdən çıxarılanın qəbul edilməz olan bu hadisələrlə əlaqəsi barədə heç bir məlumat yoxdur.

saqqalını qırmağı rədd edən 51 yaşlı kişini güya döyüb və saqqalını zorla qırıb.⁶⁵ 4 iyul 2014-cü il tarixli başqa bir halla bağlı videoda zərərçəkmişin bazar meydanında döyüldüyünü və saqqalının insanlar önündə zora qırıldığı görünür. Sadəcə bu halla bağlı deyil⁶⁶ həmçinin Bakının yaxınlığında yerləşən Qaraçuxurdakı sünnilərin məscidinə 26 noyabr 2014-cü ildə Molotov kokteyli ataraq qəsdən yanğına səbəb olan hadisə ilə əlaqədar polis araşdırması başlandı. Müşahidəçilər həmçinin hücumun və jurnalist Rafiq Tağının 23 noyabr 2011-ci ildə baş verən sonrakı ölümünün dini səbəblərlə əlaqəli olduğunu düşünürlər. Hücumdan sonra və ölümündən əvvəl xəstəxanada verdiyi müsahibəsində Rafiq Tağı İran dövlət orqanlarını dinə əsaslanan siyasətlərinə və insan hüquqlarının ləğv edilməsinə görə tənqid edən məqaləsinin mətbuatda çıxmasından sonra İran ruhanilərinin ona qarşı fətva verdiyini söyləyib. 8 yanvar 2014-cü ildə Baş Prokurorluq Rafiq Tağının qohumlarına qətlə bağlı istintaqın sona çatdığı bildirib və bu barədə əlavə məlumat verilməyib.⁶⁷

40. ECRI həmçinin LGBT şəxslərə edilmiş şiddətli hücumlarla bağlı çoxsaylı məlumatlardan olduqca narahatdır.⁶⁸ Böyük əksəriyyəti zərərçəkmişlərin ailə üzvləri tərəfindən həyata keçirilib. 2011-ci il üçün bir QHT beş homo/transfobiya zəminində fiziki hücumun olması barədə ATƏT-ə məlumat verib. 2013-cü il üçün digər QHT bir fiziki hücum barədə bildirib.⁶⁹ 2014-cü ildə 17 yaşlı gənc oğlan qəddarcasına zorlanıb. Zorlamanın videosu ailəsinə verilib və o, valideynləri tərəfindən döyülüb. 2014-cü ilin avqustunda homoseksual yeniyetmə valideynləri tərəfindən yandırılıb.⁷⁰ Həmçinin 22 yaşlı transseksual azərbaycanlı ailəsinin bəzən onu otaqda kilidlədiyini, paltarlarını gizlətdiyini və "qadın kimi" geyinmədiyi təqdirdə onu ölümlə hədələdiklərini bildirib.⁷¹ Cinsi orientasiyası aşkarlandıqdan sonra 20 yaşlı lezbiyanın bacısı tərəfindən qətlə yetirildiyi düşünülür.⁷² Digər gənc oğlan LGBT konfransında iştirak etdiyi üçün valideynləri tərəfindən döyülüb və qamçılanıb, onu diri-diri yandırmaq üçün anası onun üstünə benzin töküüb.⁷³ 2014-cü ilin sentyabrında onun nişan şəklində yayılıb. o və onun gey tərəfdaşı çoxsaylı ölüm hədələri alıb. LGBT nümayəndələri geylərin hüquqlarının müdafiəsi sahəsində çox tanınan İsa Şahmarlının intiharının üzleşdiyi nifrətin və ayrışikliyin nəticəsi olduğunu düşünür.⁷⁴ 2012-ci il araşdırmasında LGBT respondentlərin 27%-i fiziki təhqirlə üzleşdiklərini bildirib. Bunların 15-də şiddət polis, digər 14-də isə ailə üzvləri tərəfindən tətbiq edilib.⁷⁵
41. ECRI zərərçəkmişləri bu cür şiddətli nifrət nitqindən qorumaq üçün qəti fəaliyyətə ehtiyacın olduğunu düşünür. Bu cür nifrət nitqinin qarşısını almaq, zərərçəkmişləri qorumaq və LGBT şəxslərə qarşı törədilmiş hallar da daxil olmaqla nifrət nitqilə (11 sayılı ÜST-ün 11-ci bəndi) bağlı bütün halları diqqətlə araşdırmaq məqsədilə polis və həmçinin ombudsman lazımi tədbirləri görməlidir. Bununla əlaqədar

⁶⁵ ABŞ Dövlət Departamenti 2012: 7.

⁶⁶ UNHCR 2014; Institute for War & Peace Reporting 2014b.

⁶⁷ Kontekst və həmçinin Rafiq Tağının həbs edilməsi və 2007-ci ildə islam dininin Azərbaycanın iqtisadi və siyasi inkişafına mane olduğunu söylədiyi məqaləyə görə Cinayət Məcəlləsinin 283-cü maddəsilə mühakiməsindən sonrakı amnistiyası haqqında bax. Jurnalistlərin müdafiə komitəsi 2011: Theguardian.com 2011; Azadlıq radiosu 2014.

⁶⁸ 2010-cu ilə qədər müddət üçün bax. Danimarka İnsan Hüquqları İnstitutu 2010b: §§ 57 və bəndlər.

⁶⁹ ATƏT/DTİHB 2012: 81 və ATƏT/DTİHB 2015; LGBTAZ.org 2014.

⁷⁰ International Business Times 2014.

⁷¹ Eurasianet.org 2014a.

⁷² Bacısının onun başını kəsməyə cəhd etdiyi düşünülür. Caucasus Equality News Network 2014a. 12 noyabr 2015-ci ildə Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsi cinayəti törədən şəxsi psixiatrik xəstəxanaya göndərməyə qərar verib. AZNews.az 2015.

⁷³ Caucasus Equality News Network 2014b və d. Fəallar polisin LGBT şəxslərin təhlükəsizlik üçün etdikləri xahişləri dinləmədiyini bildirib. Theguardian.com 2014.

⁷⁴ NEFES LGBT 2014b.

⁷⁵ Gender və inkişaf 2013: 10.

olaraq ECRI polis tərəfindən göstərilən alçaldıcı rəftarla və həmçinin polis idarələrində LGBT şəxslərə qarşı kobud hərəkətlə bağlı vətəndaş cəmiyyətinin verdiyi məlumatlardan narahatlıq duyur. Bunun nəticəsi olaraq, LGBT şəxslər adətən nifrət nitqilə bağlı polisə və ombudsmana məlumat vermir.⁷⁶ Hilal Məmmədov, Leyla və Arif Yunus kimi şəxslərə göstərilən rəftarla bağlı məlumatlar zəif qrupların üzvlərinin nifrət nitqini dövlət orqanlarına bildirmələrinə də mane olacaq.

42. Bu vəziyyəti həll etmək üçün polis zəif qruplara qarşı sərgilədiyi düşmən rəftardan əl çəkməli, öz hüquqlarını təşviq edən müxtəlif icmalar və QHT-lər ilə mütəmadi dialoq və əməkdaşlığın çərçivələrini müəyyən etməlidir (11 sayılı ÜST-ün 18-ci bəndi). Məsələn, bunu inamı bərpa etmək məqsədilə polis, ombudsman və LGBT-lərin də daxil olduğu müxtəlif icmaların nümayəndələri arasında mütəmadi dəyirmi masalar təşkil edərək həyata keçirmək olar. Polis LGBT şəxslərin və onların insan hüquqlarının daxil olduğu fərqli cəmiyyətə polislik etmək üçün də təlim görməlidir (11 sayılı ÜST-ün 16-cı bəndi). 2012-ci ildə keçirilmiş "Eurovision" musiqi yarışmasında LGBT şəxslərə qarşı bomba və digər hədələrdən sonra dövlət orqanlarının gördüyü mühafizə tədbirlərini həyata keçirilməsi bu cür rəftarın dəyişməsilə bağlı müsbət misaldır.
43. LGBT şəxslərə qarşı məişət zorakılığı ilə əlaqədar olaraq ECRI Azərbaycanın 22 iyun 2010-cu il tarixli Məişət zorakılığının qarşısının alınması qanununa bu terminin geniş tərifini daxil etməsi faktını alqışlayır (maddə 1.0.1). Bu qanun çərçivəsində görülən mühafizə tədbirlərinin sayının hələ də az olmasını və aidiyyəti olan tərəflərin zərərçəkmişin müdafiəsindən daha çox ailə birliyinə üstünlük verməsini qeyd edən⁷⁷ ECRI polis və digər səlahiyyətli qurumları bu çatışmamazlıqları aradan qaldırmağa və LGBT şəxsləri də qorumaq üçün qanunun alətlərindən istifadə etməyə çağırır.
44. ECRI nifrət cinayəti riski altında olan qruplarla dialoq və əməkdaşlıq qurmaq və LGBT şəxsləri qorumaq üçün Məişət zorakılığının qarşısının alınması qanunundan istifadə edə bilmək məqsədilə polis və prokurorluq orqanlarının nifrət nitqi ilə bağlı ola biləcək bütün halları diqqətlə araşdırmalarını tövsiyə edir.

4. İnteqrasiya siyasətləri

45. Azərbaycanda iki qrup şəxsi inteqrasiya siyasətlərinə ehtiyacı olan kimi göstərmək olar: bir tərəfdən qaçqınları və miqrantlar, digər tərəfdən də ölkədə tarixən mövcud olmuş etnik, dil və din azlıqları.

- **Qaçqınlar və digər miqrantlar**⁷⁸

46. Müsbət iqtisadi inkişafın nəticəsi kimi 2008-ci ildən bəri Azərbaycana köçən insanların sayı ölkəni tərk edənlərin sayından daha yüksək olub. Dövlət orqanları təxminən 9600 şəxsin ölkədə daimi yaşamaq üçün icazə ilə⁷⁹ və təxminən 42 000 şəxsin müvəqqəti yaşamaq üçün icazə ilə qaldığını söyləyir.⁸⁰ İllik əmək miqrasiyası kvotası 2014-cü ildə 12 000 nəfərə qədər artıb (2010-cu ildə 10 700 nəfər idi). Qeydiyyatla alınmış əmək miqrantlarının əksəriyyəti tikinti və həmçinin neft və qaz hasilatı sektorunda çalışır. Onların həyat şəraitləri ilə bağlı araşdırma

⁷⁶ Eurasianet 2014a; Gender və inkişaf 2013: 11; COWI 2010b: § 58.

⁷⁷ Bax. ATƏT 2013a: 20.

⁷⁸ Dağlıq Qarabağ münacişəsi nəticəsində Azərbaycan əsilli 250 000 insan Ermənistandan çıxarılıb və 700 000-dən çox digər insan köçkün vəziyyətinə düşüb (XİN 2013). Bu insanların böyük əksəriyyəti Azərbaycan əsillidir və Azərbaycan vətəndaşlığına sahibdir. ECRI əhalinin bu hissəsinə göstərilən dözümsüzlüklə bağlı heç bir məlumat almadığı üçün onların vəziyyətini daha araşdırmayacaq amma bu məsələdə ixtisaslaşmış beynəlxalq qurumların, xüsusən də BMT-nin Məcburi köçkünlər üzrə Xüsusi Məruzəçisinin 2015-ci il tövsiyələrinə istinad edəcək.

⁷⁹ Dövlət Statistika Komitəsinə əsasən 2015: 94, bu rəqəm 2014-cü ildə 1100 nəfər artıb.

⁸⁰ Müvəqqəti yaşamaq üçün icazənin sayı 2010-cu ildə 30 230-dan 2015-ci ildə 53 953-ə qədər artıb. Daimi yaşamaq üçün icazənin sayı 2010-cu ildə 693-dən 2015-ci ildə 2641-ə qədər artıb.

son dəfə 2009-cu ildə aparılıb. Dövlət orqanları 2014-cü ildə 6022 Türkiyə və 1852 Böyük Britaniya vətəndaşının ölkədə qanuni şəkildə işə alındığını bildirib. Çox böyük sayda işçilərin gədiyi digər ölkələr Çin, Hindistan, Gürcüstan, İran və Rusiya Federasiyasıdır.⁸¹ Türkiyə səfirliyindən 2012-ci illə bağlı gələn ziddiyyətli rəqəmlərə görə 43 846 nəfərdən çox Türk vətəndaşı Azərbaycanda yaşayır və işləyir. Onların 30 971 nəfəri rəsmi olaraq qeydiyyatda alınmayıb və 12 875-i qanuni şəkildə işə götürülüb.⁸²

47. ECRI Azərbaycanda miqrantların həyat şərtləri və gəldikləri ölkələr barədə hal-hazırda müfəssəl məlumatın olmamasına təəssüf edir.⁸³ Eyni zamanda ECRI dövlət orqanlarının səmərəli miqrasiya siyasəti həyata keçirmək üçün miqrasiya sahəsində müvafiq statistikaya ehtiyacla bağlı etdikləri bəyanatı alqışlayır.⁸⁴ O, dövlət orqanlarını bir qrup göstəricini hazırlamağa və miqrantların və onların ailə üzvlərinin təhsildə əldə edilən nəticələr, əmək bazarına çıxış, səhiyyə və mənzil kimi əsas sahələrdə inteqrasiyasını və həyat şərtlərini dəyərləndirmək və yaxşılaşdırmaq məqsədilə bu göstəricilərlə bağlı hazırkı statistik məlumatları mütəmadi olaraq toplamağa çağırır. Bu sahədəki beynəlxalq normalar bu baxımdan dəyərli bələdçi ola bilər.⁸⁵
48. ECRI Azərbaycanın miqrantların inteqrasiyası və BMT-nin bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiyasının tətbiqi üçün atmış olduğu addımları müsbət şəkildə dəyərləndirir. Miqrasiya sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirmək, miqrasiya idarəetmə sistemini inkişaf etdirmək, miqrasiya proseslərini proqnozlaşdırmaq və tənzimləmək və dövlət agentliklərinin bu sahədəki fəaliyyətlərini koordinasiya etmək məqsədilə 2007-ci ildə Dövlət Miqrasiya Xidməti yaradılıb.⁸⁶ ECRI həmçinin Miqrasiya Məcəlləsini qəbul etmək barədə əvvəlki hesabatda etdiyi prioritet tövsiyəsinin yerinə yetirildiyini məmnunluqla ifadə edir. Miqrasiya Məcəlləsinin əcnəbilərin "adaptasiyası" ilə bağlı 77-ci maddəsi dil və inteqrasiya dərsləri kimi tədbirlərin də daxil olduğu inteqrasiya siyasətlərinin əsasını qoyur. Dövlət orqanları daimi yaşamaq üçün icazəni istədikləri zaman miqrantların çoxunun qonuşu ölkələrdən gəldikləri və eyni dil və mədəni xüsusiyyətlərə sahib olduqları üçün məcburi testi keçməkdə problemlər yaşamadığını bildirir (Miqrasiya Məcəlləsinin 54.5-ci maddəsi).
49. Lakin ECRI dövlət orqanlarının mənzil, səhiyyə, əmək bazarına çıxış, təhsil, bərabərlik və ayrı-seçkilikdən mühafizə kimi əsas sahələrdə miqrantların inteqrasiya ehtiyaclarına həsr edilmiş fəaliyyət planının və ümumi inteqrasiya strategiyasının hazırlanmamasına təəssüf edir.⁸⁷ Üstəlik, Miqrasiya Məcəlləsində miqrantlar üçün ciddi məhdudiyyətlər mövcuddur. Miqrasiya Məcəlləsinin 71.2-ci maddəsi əmək müqavilələrinin bitdiyi zaman və qalmaları üçün başqa keçərlilik hüquqi əsas olmadıqda ölkəni avtomatik olaraq sonrakı 10 gün ərzində tərk etməli olduqlarını qeyd edir. Miqrasiya Məcəlləsi onlara alternativ iş axtarmaq üçün möhlət vermir (amma BMT-nin bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiyasının 51-ci maddəsinə baxın) və kənara çıxarmaya qərar verildiyi zaman onların fərdi, ailə və sosial vəziyyətinin nəzərə alınmasını tələb etmir (AİHK-nın 8.1-ci maddəsi və BMT-nin

⁸¹ Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi 2014: §§ 6 və bəndlər.

⁸² Miqrasiya Siyasəti Mərkəzi 2013: 1. Bax həmçinin ILO 2012: 33.

⁸³ Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı 2013b: 58. Ümumi işsizliyin səviyyəsi 2000 və 2013-cü illər arasında təxminən 12%-dən 4.9%-ə enib (Dünya Bankı Qrupu 2014: 7), məsələn əcnəbilərin işsizliyi ilə bağlı heç bir məlumat mövcud deyil. Dövlət orqanları yaşamaq üçün icazənin məşğulluqla bağlılığına görə demək olar ki, işsiz əcnəbilərin olmadığını bildirir.

⁸⁴ Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi 2014: § 3.

⁸⁵ Xüsusən Avropa Komissiyası 2013 və ATƏT 2012a-ya baxın.

⁸⁶ 19 mart 2007-ci il tarixli 560 sayılı prezident fərmanı.

⁸⁷ Bu sahədəki beynəlxalq normalar ATƏT2012a-da müəyyən edilib.

bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiyasının 56-cı maddəsi). Kənara çıxarma əmrlərinə qarşı edilmiş çağırışların təxirəsalıcı təsiri yoxdur (Miqrasiya Məcəlləsinin 79.8-ci maddəsi). Bunun nəticəsi olaraq əcnəbi işçilər işə götürənlərdən çox asılı vəziyyətdə olurlar. ECRI həmçinin əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin "dini təbliğat aparması"na qoyulan istisnasız qadağanın (Miqrasiya Məcəlləsinin 76.6-cı maddəsi)⁸⁸ və siyasi partiyaların üzvü olmalarına icazə verilməməsi barədəki rəsmi bəyanatın⁸⁹ əsassız olduğunu və ayrı-seçkilik yaradan bu müddələrin çıxarılmalı olduğunu düşünür. Yeni hüquqi çərçivə ilə bir çox əcnəbinin təhsil hüququ kvotalarla və təhsil müəssisələri tərəfindən imzalanmış razılaşmalarla məhdudlaşdırılıb (Təhsil haqqında qanununun 44.1-ci maddəsi). Bu məhdudiyət təhsil hüququna qarşı edilən ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsilə ziddiyyət təşkil edir (BMT-nin bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiyasının 30, 43 və 45-ci maddələri).⁹⁰

50. Azərbaycanın immiqrasiya dövlətinə çevrildiyini xatırladaraq ECRI yuxarıda qeyd edilmiş bütün məqamların aydın göstəricilərə və dəqiq statistik məlumatlara əsaslanan müfəssəl inteqrasiya siyasətinə ehtiyacı olduğunu düşünür.

51. ECRI dövlət orqanlarının miqrant əsilli şəxslər üçün müfəssəl inteqrasiya strategiyası hazırlamalarını və həmçinin məxfilik prinsiplərinə və könüllü qaydada müəyyənləşdirilməyə riayət edərək statistik məlumatları təşkil etmələrini və onların təhsil, əmək bazarına çıxış, səhiyyə və mənzil kimi əsas sahələrdə inteqrasiyasını və həyat şərtlərini dəyərləndirmək və yaxşılaşdırmaq məqsədilə bir sıra göstəricilər müəyyən etmələrini tövsiyə edir.

52. Qeyri-rəsmi məşğulluq Azərbaycanda geniş yayılıb. 2014-cü ildə dövlət orqanları sənədləri yerində olmayan təxminən 37 420 əcnəbini müəyyən edib.⁹¹ Sənədləri yerində olmayan miqrantların kifayət qədər yüksək sayı və işə götürənlərin ucuz işçi qüvvəsi axtarması və müvəqqəti yaşamaq üçün icazəyə hər işçiyə görə ildə 1000 AZN (təxminən 850 €) ödəmək istəməməsi faktı arasında əlaqənin olduğunu düşünməyə tutarlı əsas mövcuddur.⁹² Bu rüsumu ödəmədən işə götürülən miqrantların xidmətlərə çıxışı olmur və dövlət orqanları qarşısındakı prosedurlarda etibarnamə belə verə bilmirlər. Çünki notariuslar sadəcə müvəqqəti yaşamaq üçün icazəyə sahib olan şəxslər üçün etibarnamə hazırlayır. İşə götürənlərin bu vəziyyətlə bağlı məsuliyyətini nəzərə alaraq ECRI Dövlət Miqrasiya Xidmətinin bu cür praktikaların üstünü açmaq üçün təftişlər həyata keçirməsi faktını alqışlayır. Eyni zamanda dövlət orqanlarının əməkçi miqrantların qeydiyyatına alınmasına olan maneələrin, məsələn yaşamaq üçün icazəyə tələb edilən yüksək rüsumu azaldaraq, aradan qaldırılması istiqamətində fəaliyyət göstərməli olduğunu düşünür (BMT-nin bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiyasının 68-ci və 69-cu maddələri).⁹³

⁸⁸ Daha ətraflı məlumat üçün aşağıda bax. § 68 və Venesiya Kommissiyası və ATƏT/DTİHB 2012, §§ 12 və bəndlər.

⁸⁹ http://www.azerbaijans.com/content_1777_en.html, 9 sentyabr 2015-ci ildə baxılıb.

⁹⁰ AİHK-nın 1 sayılı Protokolu 2-ci maddəsi və BMT-nin bütün miqrant-işçilərin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiyasının 30-cu və 45-ci maddələri ilə paralel oxunmuş AİHK-nın 14-cü maddəsi. Bütün abzas üçün bax. Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı 2013b: 66 və bəndlər.

⁹¹ Qeyri-rəsmi məşğulluq xüsusən də paytaxtdan kənarında geniş yayılıb. Əhalinin sadəcə 33%-i rəsmi əmək müqaviləsinə sahibdir və bunun da 60%-i Bakıdadır. Dünya Bankı Qrupu 2014: 7.

⁹² Daha çox detal üçün Dövlət Xərcləri Qanununun 14.8-ci və 18.58-ci maddələrinə və Miqrasiya Məcəlləsinin 64.0.15-ci və 74-cü maddələrinə baxın.

⁹³ Bütün abzas üçün bax. Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı 2013b: 52 və bəndlər. Bu məsələ ilə bağlı ECRI-nin illeqal miqrantlarla bağlı gələcək ÜST-nə baxın.

53. ECRI dövlət orqanlarının iş verənlərin bütün əməkçi miqrantları bəyan etmələri və əməkçi miqrantların qeydiyyatına alınması qarşısında duran əngəllərin aradan qaldırılması üçün səylərini artırmalarını tövsiyə edir.

54. Ölkədəki qaçqınlar və sığınacaq axtaranların (2015-ci ilin sonunda təxminən 1500 nəfər) arasında ən böyük qrup əfqanlar sonra isə çeçenlər və pakistanlılardır. Tanınan qaçqınların sayı (təxminən 4%) aşağıdır. Sığınacaq proseduruna çıxış çeçenlərə rədd edilir və subsidiar mühafizə haqqında müddəalar mövcud deyil.⁹⁴ BMT-nin qaçqınların statusu haqqında konvensiyasının mühafizəsi altında olan şəxslər əmək bazarına çıxmaqda çətinliklərlə üzləşirlər və dövlət orqanları bu konvensiyanın 17-ci maddəsi və onun bəndlərində qeyd edilən yerli inteqrasiyaya icazə verməyə tərəddüd edirlər.⁹⁵ Buna görə də ECRI dövlət orqanlarını 51-ci maddədə tövsiyə edilən inteqrasiya strategiyasını hazırlayarkən bu konvensiyanın mühafizəsi altında olan bütün şəxsləri əhatə etməyə və bu strategiyanın BMT-nin sözügedən konvensiyasına və AIHM-nin subsidiar mühafizə sahəsindəki presedent hüququna uyğunluğunu təmin etməyə çağırır.⁹⁶ Eyni zamanda o, subsidiar mühafizə ilə bağlı Miqrasiya Məcəlləsinə edilən dəyişikliyin hazırlanmasını müsbət qiymətləndirir.

- Tarixi etnik, dini və dil azlıqlar

55. Tarixi etnik, dini və dil azlıqlarının kimliyinin qorunması ilə bağlı məsələlərə⁹⁷ Milli azlıqların qorunması haqqında Çərçivə Konvensiyası ilə Avropa Şurasında yaradılmış ixtisaslaşmış monitorinq mexanizmi ilə baxılır. Buna görə də ECRI onların sosial inteqrasiyası siyasətinə olan ehtiyac üzərində dayanacaq.

56. ECRI dövlət orqanlarının tarixi azlıqların ictimai xidmətlərə və əmək bazarına çıxışı üçün böyük cəhdlər etməsi faktını alqışlayır. Amma kənd və dağlıq zonalarda yaşayan bir çox azlıq hələ də çox yüksək səviyyəli yoxsulluqdan və aşağı səviyyəli səhiyyə və təhsil xidmətlərindən əziyyət çəkir.⁹⁸ Bundan əlavə azlıqların üzvlərinin ayrı-seçki ilə qarşılaşdıqları və rəsmi şəxslərin bəzi azlıqları ölkə üçün təhlükə kimi gördükləri hesabatlarda qeyd edilib.⁹⁹ Ümumi götürdükdə məktəbəqədər təhsilin səviyyəsi aşağıdır. Bu, çox vaxt ibtidai sinifə getmədən öncə ana dillərindən əlavə rəsmi dili çox yaxşı öyrənməli olan azlıqlara aid uşaqlar üçün zərərli dir.¹⁰⁰ Qafqazın ucqar kəndlərinə yolların çəkilməsini və orada məktəblərin tikilməsini, ombudsmanın təhsildə ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaq üçün apardığı kampaniyasını¹⁰¹ və desantralizasiya siyasəti və məhkəmələr, hüquqi klinikalarının və ombudsman aparatının yerli şöbələrinin tarixi azlıqların sıx yaşadığı zonalarda açılmasını müsbət fəaliyyətlərə misal kimi

⁹⁴ ABŞ Dövlət Departamenti 2014: 23. Dövlət orqanları ECRI-yə çeçenlərin ölkədən xaric edilmədiyi barədə məlumat verib.

⁹⁵ Dövlət orqanları ECRI-yə BMT-nin qaçqınların statusu haqqında konvensiyasının mühafizəsi altında olan şəxslərin iş icazəsi olmadan işləyə bildiklərini və sığınacaq axtaranların səhiyyə sistemində və dil kurslarına çıxışlarının olduğunu bildirib.

⁹⁶ AIHM 2013.

⁹⁷ Əhəlinin 2009-cu ildə həyata keçirilmiş ən son siyahıya alınması zamanı 8 922 milyonluq əhəlinin 8 172 800 nəfəri azərbaycanlı (91.6%), 180 300 nədəri ləzgi (2%), 120 300 nəfəri erməni (1.3%), 119 300 nəfəri rus (1.3%), 112 000 nəfəri talış (1.3%), 49 800 nəfəri avar (0.6%), 38 000 nəfəri türk (0.4%), 25 900 nəfəri tatar (0.3%), 25 200 nəfəri tat (0.3%), 21 500 nəfəri ukraynalı (0.3%) və 12 300 nəfəri saxur, 9 900 nəfər gürcü, 9 100 yəhudi və 6 100 nəfər kürddür (hər biri 0.1%), BMT-nin irqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında Konvensiyası 2015: 15. Alternativ mənbələrə görə 600 000-dən 800 000-ə qədər ləzgi bə 500 000-ə qədər talış var. UNPO 2013: 20 və bəndlər. Qaraçılardan 2 000 və 10 000 nəfər arasında olduğu düşünülür.

⁹⁸ Dünya Bankı Qrupu 2015: 5; BMT, Kənd təsərrüfatının Beynəlxalq İnkişaf Fondu 2014 və 2015.

⁹⁹ Misallar üçün bax. War & Peace Reporting 2012a; UNPO 2013: 23. Talış şairin doğum gününün qeyd edilməsinin Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi tərəfindən ləğv edilməsi barədə də ECRI-yə məlumat verilib.

¹⁰⁰ ATƏT 2012a: § 42.

¹⁰¹ İnsan Hüquqları üzrə Milli Fəaliyyət Planının 4-cü fəslinə baxın. Azərbaycan Respublikası 2011.

göstərmək olar. Qubada həkim və tibb bacısı çatışmamazlığını həll etmək üçün tibb kolleci açılıb.

57. Azlıqların təmsilçiləri ilə təmasları zamanı ECRI-in nümayəndəliyinə bu inkişaf proqramlarının azlıqlara aid olan şəxslərin iş tapmasına müsbət təsir edəcəyi barədə məlumat verilib. Amma bu cür tədbirlərin təsirini dəyərləndirmək üçün heç bir statistik məlumat mövcud deyil və heç bir quruma onları koordinasiya etmək aydın şəkildə tapşırılmayıb. Bu məqsədlə insanlar xarakterinə görə "ölkədə dözümlülüyü və müxtəlifliyi qorumaq, multikulturalizmi araşdırmaq və təşviq etmək və Azərbaycanı dünyaya multikulturalizmin mərkəzi kimi tanımaq" vəzifələri daşıyan yeni Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzindən çox şey gözləyir. ECRI bu Mərkəzi sadəcə bu vəzifələrin sonuncusu deyil həmçinin ilk ikisi üzərində də dayanmağa çağırır.¹⁰²
58. Bəzi tarixi azlıqların üzvlərin vətəndaşlıq və kimlik sənədlərini əldə etməsi sahəsində ziddiyyətli məlumatlar mövcuddur. Dövlət orqanları 18 000 şəxsin vətəndaşlığı ilə bağlı qeyri-müəyyənliyin 2008 və 2014-cü illər arasında ləğv edildiyini söyləyir. Ombudsman 2010-ci ildən bəri bu məsələlərlə bağlı heç bir şikayət almadığını ECRI-a məlumat verib. Digər mənbələr məshəti türklərinin hamısının vətəndaşlıq əldə etmədiyini və Gürcüstandan və keçmiş sovet respublikalardan olan minlərlə etnik azərbaycanlının hələ də vətəndaşlığı olmadığını bildirib. Ucqar zonalarda yaşayan qaraçı icmalarının da elementar hüquqi sənədlərə sahib olmadığı və bu da sosial, səhiyyə və təhsil sistemində çıxışı olmayan həddindən artıq ağır sosial və iqtisadi vəziyyətə gətirib çıxarıb. Bəzi mənbələr rəsmi qeydiyyat olmadan evdə həyata keçirilən doğuşların sayının yüksək olduğunu bildirir.
59. ECRI inteqrasiya sahəsində inkişafı, bərabər həyat şərtlərinin yaradılması və tarixi azlıqların öz hüquqlarını əldə edə bilmələrini monitorinq etmənin çətin olduğunu ifadə edir. Tarixi, dini və dil azlıqları üçün müfəssəl inteqrasiya siyasətlərinin aparılmasını həyata keçirən və koordinasiya edən, və həmçinin vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sayını azaltma istiqamətindəki fəaliyyətləri ilə məşğul olan yeganə qurumun müəyyən edilməli olduğunu hesab edir. Eyni zamanda dövlət orqanları strategiya ilə bağlı olan müxtəlif fəaliyyətlərin təsirini və strategiya məqsədlərinə çatılmasını monitorinq etmək məqsədilə inteqrasiya göstəriciləri sistemini yaratmalıdırlar.
60. ECRI dövlət orqanlarının tarixi, dini və dil azlıqları üçün inteqrasiya göstəricilərinə əsaslanan müfəssəl inteqrasiya siyasətlərinin aparılmasını həyata keçirən və koordinasiya edən yeganə qurumu müəyyən etmələrini tövsiyə edir.
61. Dini azlıqlarla bağlı əlavə məsələlərdən bu hesabatın sonrakı hissəsində bəhs ediləcək.

II. Azərbaycanca xas olan mövzular

1. Dördüncü dövrün müvəqqəti monitorinq tövsiyələri

62. ECRI-in Azərbaycanla bağlı 2011-ci il hesabatındakı ilk müvəqqəti monitorinq tövsiyəsi dövlət orqanlarının dini icmaların qeydiyyatına alınma prosesinin tez şəkildə başa çatdırılması və qeydiyyat qərarını hələ də gözləyən icmaların hüquqi vəziyyətinə, onların artıq qeydiyyatdan keçmiş icmaların keçid dövründə normal fəaliyyəti davam edə bilmələrini xüsusi şəkildə bildirərək, aydınlıq gətirmələri ilə bağlı olub.
63. Ölkəyə səfər zamanı dövlət orqanları 2015-ci ilin iyununa kimi 615 dini icmanın qeydiyyatına alındığını ECRI nümayəndə heyətinə məlumat verib. Onlardan 594-ü müsəlman, 12-si xristian, 6-sı yəhudi, 2-si bahay və 1-i krişna icmasıdır.¹⁰³ Səkkiz

¹⁰² Azernews.az 2014.

¹⁰³ Dövlət orqanlarının verdiyi əlavə məlumatlara görə əvvəllər qeydiyyatına alınmış təxminən 200 dini icma yenidən qeydiyyat üçün ərizə verməyib.

ərizə icraatdadır və¹⁰⁴ bunların əksəriyyəti ikinci və ya üçüncü qeydiyyatı ölkənin digər bölgələrində əldə etməyə çalışan dini icmalarla bağlıdır. Dövlət orqanları bütün ərizəçilərə ərizələrindəki çatışmamazlıqlar barədə məlumat verildiyini bildirir. Yenidən qeydiyyatla alınmamış və ya qeydiyyat sənədini almamış dini icmalar öz üzvlərinin polis müdaxiləsi, həbs və ağır cərimələrlə bağlı davamlı qorxu içində yaşadıklarını bildirir. Dövlət orqanları əvvəlki hüquqi rejimlə qeydiyyata alınmış icmaların qeydiyyatının qüvvədə qaldığını söyləyir. Amma onlar Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin internet sahifəsindəki dini icmalar hissəsinə daxil edilmir. Bu siyahını nəzərdən keçirən şəxslər yanlış istiqamətləndirilə və bu cür icmaların keçərliliyinin olmaması nəticəsinə gələ bilərlər.

64. 2013-cü ilin mayında Şəmkirdə, 2013-cü ilin sentyabrında Əliabadda, 2014-cü ilin yanvarında Gəncədə, 2014-cü ilin martında Lənkəranda və 2014-cü ilin iyun və oktyabr aylarında Gəncə və Mingəçevirdə polis qeydiyyata alınmış icmanın üzvü olmayan az sayda dindarın toplaşdığı şəxsi evlərə basqın edib. Bunun nəticəsində onlarla dindar bir neçə saat polis bölmələrində saxlanılıb. Şəmkirdə polis rəisi müavini bir dindarı zorlama, saçlarını qırma və on beş gün həbsə atmaqla hədələyib. Dindarlar digər polis məntəqələrində də təhqirə məruz qalıb. Bir çox hallarda məhkəmələr 1500-2000 AZN (1300-1500 €) cərimə təyin edib. Bir məhkəmə işində alınan qərar Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən ləğv edilib. Digər bir işdə rayon məhkəməsi təqsirli bilinən şəxsi sərbəst buraxıb. Digər dindarlar inanclarını ictimai yerlərdə və şəxsi evlərdə yaydıqları üçün saxlanılıb və ağır cərimələr ödəyib. Dini ədəbiyyatı icazəsiz yaymaqda günahlandırılan iki dindar üçün 2015-ci ilin fevralında məhkəməyə qədər üç aylıq həbsdə saxlama qərarı verilib. Sonra bu müddət əlavə olaraq yeddi ay uzadılıb.¹⁰⁵
65. ECRI Venesiya Komissiyası və DTİHB-in 2012-ci ildə verdikləri birgə rəydə bəhs edilən Dini etiqad azadlığı haqqında qanunun bəzi aspektləri ilə beynəlxalq normalara qarşı olan hüquqi çərçivəni müəyyən etdiyi nəticəsinə gəldiklərini vurğulayır.¹⁰⁶ Üstəlik, ECRI bu tövsiyənin tətbiqi ilə bağlı 2014-cü ildə gəlmiş nəticələrində etdiyi kimi qeydiyyata alınmamış dini məzhəbin fərdi üzvlərinin dua etdiyi və ya dini inanclarını ifadə etdiyi üçün cəzalandırılmasının AİHK-na uyğun olmayan AİHM-nin presedent hüququna bir daha istinad edir.¹⁰⁷ Yuxarıda bəhs edilən polis basqınları, saxlamalar və məhkum etmələr zərərçəkmişlərin din azadlığını açıq şəkildə pozur və onlara qarşı dini zəmində ayrı-seçkiliyə səbəb olur. ECRI həmçinin irqçiliyə əsaslanan yanlış davranış hallarının ombudsman da daxil olmaqla səriştəli qurumlar tərəfindən araşdırılmalı olduğunu düşünür (ECRI-nin 11 sayılı ÜST-nün 9-cu bəndi).
66. ECRI dövlət qurumlarının, xüsusən də Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi və Daxili İşlər Nazirliyinin, dini icmaların qeydiyyatı prosesini tez şəkildə başa çatdırmalarını və qeydiyyat prosesində olan dini icmaların üzvlərinə qarşı gələcəkdə ayrı-seçkilik hallarının olmamasını və onların din hüququnun polisə pis rəftarı, qanunsuz polis basqınları, saxlama və məhkum etmələr kimi hərəkətlərlə pozulmamasını təmin etmələrini təkidlə tövsiyə edir.
67. 2014-ci ildə gəlmiş nəticələrdə ECRI dövlət orqanlarının ikinci müvəqqəti monitorinq tövsiyəsini yerinə yetirmədiklərini hesab edib. Bu tövsiyə məhkəmə sistemi ilə əlaqələrində ECRI-ın istinad şərtlərinə cavab verən qruplara aid şəxslərə qarşı istənilən birbaşa və ya dolaylı ayrı-seçkiliyi aşkarlamaq məqsədilə ECRI məhkəmə sistemi məlumatlarının toplanması üçün sistemin yaradılmasından bəhs edib. Bu hesabatda bəhs edilmiş zəif qruplara yönəlmiş

¹⁰⁴ Dövlət orqanları onların baptistlər, Yehovanın Şahidləri və müsəlman icmaları tərəfindən edildiyi söyləyir.

¹⁰⁵ Forum18.org 2015b.

¹⁰⁶ Daha ətraflı məlumat üçün bax. Venesiya Komissiyası və ATƏT/DTİHB 2012, §§ 12 və bəndlər.

¹⁰⁷ *Masaev Moldovaya qarşı*, №. 6303/05, 12 may 2009-cu il, § 26.

cinayət hüququ hallarından başqa ECRI bu qruplara qarşı məhkəmələr tərəfindən edilən sistematik ayrı-seçkilik haqqında yeni məlumat almayıb. Buna görə də o, bu məsələni bu hesabatda nəzərdən keçirməyəcək.

2. Dini ayrı-seçkilik

68. ECRI din zəminində baş verən əlavə ayrı-seçkilik hallarından narahatlıq duyur. 65-ci bənddə qeyd edildiyi kimi Venesiya Komissiyası və DTİHB dini azadlıqla bağlı qanunvericilik çərçivəsinin bəzi aspektlərinin beynəlxalq normalara uyğun olmadığına düşünür. "Din azadlığı" tərifinə özəl və ictimai və həmçinin ibadət yerlərində dini ayinləri yerinə yetirmə hüququ, missionerlik fəaliyyətinə, tədrisə, praktikaya və riyətə icazə vermə, dövlət qeydiyyatı olmadan fərdlərə və dini icmalara dinlərini yaşamağa imkan vermək məqsədilə dövlət qeydiyyatı sistemində islahat aparma və dini ədəbiyyatı sərbəst şəkildə yaymaq hüququna qarşı olan səbəbsiz məhdudiyətləri aradan qaldırma kimi hesabatlarında etdikləri əsas tövsiyələr daxil edilməlidir. Hal-hazırda bu sahədə mövcud olan əsassız məhdudiyətlər çox vaxt azlıqların müsəlman icmalarına və qeyri-ənənəvi dini qruplara mənfi təsir edir və bu da onlara qarşı ayrı-seçkiliyə gətirib çıxarır.
69. Din azadlığına bu cür müdaxilə və ayrı-seçkiliyə səbəb ola bilən praktika əsasən sünni müsəlmanların həbs edilib saxlanması ilə bağlı bir çox məlumatlarda öz əksini tapır. Azərbaycandakı müsəlmanların 65%-i şiə olduğu halda qalan 35%-i sünnidir və bu sünni müsəlmanların böyük hissəsi tarixi ləzgi azlığına mənsubdur.¹⁰⁸ Bu hesabatlar bunlardan əlavə 5 oktyabr 2012-ci ildə keçirilmiş "Hicaba azadlıq" mitinqinin iştirakçılarının böyük hissəsinin saxlanılmasına, 2014-cü ilin noyabr ayının ortalarında Naxçıvanda 200 müsəlmanın həbsinə, 2015-ci ilin fevralından bəri icazəsiz olaraq dini ədəbiyyatı yaydıqları üçün Cinayət Məcəlləsinin 167.2.1 maddəsi ilə sonradan həbs edilmiş beş sünni müsəlmanın məhkəməyə qədər həbsdə saxlanılmasına və 22 sentyabr 2015-ci ildə Bakıda Səid Nursi tərəfdarlarının 85-nin həbsinə istinad edir. Digər hesabatlar sünni məscidlərinin bağlanması, məscidlərdən kənarda namaz qılmanın qadağan edilməsi (Dini etiqad azadlığı haqqında qanunun 12.1-ci maddəsi), imamların uniforma geyinmə məcburiyyəti və dindarların məscidlərə girişinə polis tərəfindən mane olma ilə bağlıdır. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin rəhbəri xaricdə təhsil almış ruhanilərin fəaliyyətləri və dini bayraqların istifadəsi və dini mərasimlərin küçələrdə aparılması ilə bağlı dini etiqad azadlığı haqqında qanununa yeni məhdudlaşdırıcı dəyişikliklərin ediləcəyini bildirib.¹⁰⁹
70. Üstəlik, Azərbaycan 2001-ci ildə Avropa Şurasına üzv olduğu zaman söz verdiyi alternativ xidmət haqqında qanunu qəbul etməyib. Konstitusiya alternativ xidmətə imkan versə də (Azərbaycan Konstitusiyasının 76.2-ci maddəsi) dini azlığa aid olan və əqidəsinə görə hərbi xidmətdən imtina edən şəxs 2014-cü ilin aprelində və 2015-ci ilin avqustunda hərbi xidmətdən yayınacağına görə məhkum edilib.
71. ECRI həmçinin Səid Nursinin əsərləri də daxil olmaqla dini ədəbiyyatın senzura edilməsi haqqında məlumatlar alıb.¹¹⁰ Bundan başqa müvafiq qayda həddindən artıq bürokratik şəkildə şərh və tətbiq edilir. Dini etiqad azadlığı haqqında

¹⁰⁸ UNPO 2013: 21.

¹⁰⁹ Bu və sonrakı abzas üçün bax. Norveç Helsinki Komitəsi 2015: 43 və bəndlər; Yunus, L. və Cəfərov, R. 2014: 47 və bəndlər.; Forum18.org 2015a və b; Beynəlxalq Sərhədsiz İnsan Hüquqları 2015; Azernews.az 2015; Institute for War & Peace Reporting 2015a; meydan.tv 2015a. 2015-ci ilin noyabrında şiə "Müsəlman Birliyi Hərəkatı"nın qeydiyyatı rədd edilib. Sonrakı həftələrdə onun ən azı 32 üzvü həbs edilib. İki üzv və beş polis işçisi qrupun rəhbəri Tale Bağirovun həbsi ilə nəticələnən polis əməliyyatı zamanı öldürülüb. Dövlət orqanları qrupun məqsədinin konstitusiya nizamını pozmaq və şəriət qanunlarına əsaslanan dini dövlət qurmaq istədiklərini bildirdiyi zaman digərləri sözügedən polis əməliyyatlarında din azadlığının müxtəlif şəkildə pozulduğunu iddia edir.

¹¹⁰ AİHM-dəki iş və Səid Nursinin yazılarının dindar olmayanlara qarşı düşmənçiliyi və nifrəti artırıb artırmaması ilə bağlı mübahisə haqqında 4 aprel 2011-ci ildə verilmiş 28621/11 sayılı *Yedinoe Dukhovnoye Upravleniye Musulman Krasnoyarskogo Kraya Rusiyaya qarşı* işinə baxın.

qanunun 22.2-ci maddəsinə görə dini məzmunlu ədəbiyyatın və digər materialın idxal edilməsi və hazırlanmasından öncə ilkin razılıq tələb edilir. Venesiya Komissiyasının və DTİHB-nin fikrincə bu, AİHK-nın 10.1-ci maddəsinin birbaşa pozulması deməkdir.¹¹¹ Dövlət qurumları bu ədəbiyyatın yayılmasına razılıq vermək üçün əlavə qərarın tələb edildiyini bildirir. Üstəlik, dini icmalara yayılan hər bir materialın möhürlənməli olması barədə məlumat verilib. Lakin Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsində lazımı möhürlər yox idi. Dini icmaların üzvləri Cinayət Məcəlləsinin 167-ci maddəsi və İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 300-cü maddəsi ilə cəzalandırılır və bu qaydalara riayət etmədikləri təqdirdə məhkəməyə qədər həbsdə saxlanma ilə üzləşirlər. "Dini təbliğat həyata keçirən" şəxslərin və dinlə bağlı qanunvericiliyin digər müddəalarını pozan şəxslərin İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 299-cu və 300-cü maddələri ilə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmək riski mövcuddur.

72. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 299-cu maddəsinə aid olan 160 inzibati xətanın son beş ildə qeydə alındığını və idxal edilən 5600 dini ədəbiyyat adından 300-nün qadağan edildiyini ECRI nümayəndə heyətinə bildirib. Bundan əlavə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi öncəki abzaslarda qeyd edilmiş hesabatları oxuduğunu, iddiaları rədd etdiyini və 2015-ci ilin fevralından bəri dindarların saxlanması ilə bağlı 64-cü bənddə təsvir edilmiş məlumatın onda olmadığını qeyd edib. Dövlət orqanları həmçinin bu cür məhdudiyyətlərə islamizmin yayılma təhlükəsi kontekstində baxılmalı olduqlarını qeyd ediblər. Son olaraq onlar əqidəsinə görə hərbi xidmətdən imtina etmə məsələlərinin ölkənin təhlükəsizliyi üçün təhlükə yaratdığını iddia edirlər.
73. ECRI dövlət orqanlarının din azadlığı ilə bağlı ümumi münasibətlərini dəyişməyə ehtiyacları olduğunu düşünür. Qanunvericiliklərini Venesiya Komissiyasının və DTİHB-in birgə tövsiyələrinə uyğunlaşdırmaları, dini azadlığını məhdudlaşdırmaqla bağlı gələcək planlarından əl çəkmələri və din azadlığına qarşı AİHK-nın qəbul etmədiyi ayrı-seçkiliyə və məhdudiyyətlərə son vermələri həddindən artıq vacibdir.¹¹² Lazımı hüquqi dəyişikliklərin qüvvəyə minməsinə qədər dövlət orqanları hazırkı qanunvericiliyi xüsusən AİHK-nın 9 və 14-cü maddələrinin məcburi normalarına və AİHM-nin presedent hüququna uyğun şəkildə şərh və tətbiq etməli, demokratik cəmiyyətdə din azadlığına bu cür məhdudiyyətlərin lazım olması barədə aydın məlumat olmadıqda polis basqınlarından, həbslərdən və cəza qərarlarından əl çəkməlidir.
74. Bundan əlavə ECRI zəif qrupların insan hüquqlarını qorumağa yardım etmək və onları təşviq etmək məqsədilə ombudsmanı sadəcə din azadlığı sahəsində deyil həmçinin nifrət nitqi, siyasi məhbuslar və LGBT şəxslərə qarşı şiddət kimi həssas məsələlərdə də öz gücünü və müstəqil mövqeyini istifadə etməyə təkidlə çağırır.
75. ECRI dövlət orqanlarının Venesiya Komissiyası və ATƏT/DTİHB tərəfindən dini etiqad azadlığı haqqında qanunun bəndindəki Birgə Rəylərində etdikləri tövsiyələri tətbiq etmələrini təkidlə məsləhət görür. Lazımı hüquqi dəyişikliklərin qüvvəyə minməsinə qədər dövlət orqanları xüsusən də polis və məhkəmə işçiləri üçün təlim təşkil edərək hazırkı qanunvericiliyin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 9 və 14-cü maddələrinə tamamilə uyğun şəkildə tətbiqini təmin etməlidir.
76. Son olaraq, ECRI Azərbaycanı alternativ xidmətlə bağlı qanunvericiliyi qəbul etmə öhdəliyini yerinə yetirməyə təkidlə çağırır və bu məqsədlə regiondakı yaxşı praktikalara istinad edir.

¹¹¹ Venesiya Komissiyası və ATƏT/DTİHB 2012, §§ 101 və bəndlər.

¹¹² Məhdudiyyətlərə haqq qazandırılması ilə bağlı irqçiliklə mübarizəyə həsr edilmiş bu hesabatın 3-dən 16-cı bəndlərinə və terrorizmlə mübarizə sahəsindəki "Terrorizmin qarşısının alınması haqqında" Avropa Konvensiyası kimi beynəlxalq normalara baxın.

77. ECRI dövlət orqanlarına ölkənin Avropa Şurasına qəbulu zamanı hərbi xidmətə alternativlər haqqında qanunvericiliyin hazırlanması ilə bağlı üzərinə götürdüğü öhdəliyi yerinə yetirmələrini təkidlə tövsiyə edir.

3. LGBT-lərə qarşı olan ayrı-seçkiliklə və dözümsüzlüklə mübarizə siyasətləri¹¹³

- Məlumat

78. Azərbaycandakı LGBT şəxslər və onların həyat şərtləri ilə bağlı heç bir rəsmi məlumat mövcud deyil və hökumət cinsi orientasiya və gender kimliyi səbəblərinə görə baş verən ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizədə Nazirlər Komitəsinin CM/Rec(2010)5 sayılı Tövsiyəsinin tətbiqi ilə bağlı göndərilmiş sorğuya hələ cavab verməyib. Ombudsman son bir neçə ildə heç bir şikayət almadığını amma LGBT-lərlə bağlı qaynar xəttə zəng edildiyi barədə ECRI-yə məlumat verib. 2009-cu ildə aparılmış araşdırmaya görə Azərbaycan əhalisinin 73%-i LGBT şəxslərə qarşı mənfi münasibət bəsləyir.¹¹⁴ 2014-cü ildə aparılmış digər araşdırma nəticəsində respondentlərin 60%-i bu cür mənfi münasibət bəsləyir və 52%-i homoseksuallığın anadangəlmə xəstəlik olduğu fikrindədir. Onların 64%-i LGBT şəxslə bir yerdə işləmək istəmədiyini söyləyib və 60%-i işə götürən olsaydı LGBT şəxsi işə almamağa üstünlük verəcəyini bildirib.¹¹⁵ LGBT şəxslərin Avropadakı insan hüquqları vəziyyətilə bağlı 2015-ci il vətəndaş cəmiyyəti göstəricisində Azərbaycan sonuncu yeri tutur.¹¹⁶

- Aparılan siyasətlər

79. ECRI LGBT məsələləri ilə bağlı dövlət orqanlarının fəaliyyətləri barədə az məlumat əldə edib. Ombudsman həssaslığı artırma proqramları çərçivəsində ictimaiyyətə LGBT şəxslərə qarşı heç bir ayrı-seçkilik və nifrət nitqinin olmamasının vacibliyini izah etməsini ECRI-yə bildirib. Dövlət orqanları da həbsxanalarda LGBT şəxslərə qarşı heç bir ayrı-seçkilik hallarının baş verməməsini və nəşr ediləcək araşdırmada LGBT şəxslərlə bağlı bəzi məsələlərin olduğunu bəyan edib. Son olaraq, ECRI polisə 2012-ci ildə Bakıda keçirilmiş "Eurovision" musiqi yarışmasında LGBT şəxsləri qoruduğunu alqışlayır.

80. ECRI Azərbaycandakı LGBT şəxslərin böyük əksəriyyətinin cinsi orientasiyasını və gender kimliyini bildirməməyə və cəmiyyətin qınağından, nifrət nitqindən və şiddətdən qaçmaq üçün gözə girməməyə üstünlük verdiklərini qeyd edir. Sadəcə şou-biznes aləmindəki bəzi şəxslər LGBT-lərə aid olduqlarını açıq şəkildə göstərə bilirlər. Vəziyyət Bakıya nisbətən bölgələrdə daha pisdır. LGBT-lər cinsi orientasiyaları və gender kimliklərini açıq ifadə edərlərsə sadəcə cəmiyyət deyil hətta ən yaxın ailə üzvləri və dostları tərəfindən də rədd edilə bilirlər. Valideynləri uşaqlarının LGBT olduqlarını qəbul etmək istəmir. Polis işçiləri LGBT-ləri sadəcə tutmamış həmçinin təhdid etməyib, böhtan atıb və ya onlardan pul alıb.¹¹⁷ Cinsi orientasiyalarını bəyan etdikləri zaman LGBT şəxslərin üzleşdiyi yüksək dərəcəli şiddətlə bağlı ECRI bu hesabatın 40-dan 44-cü bəndinə qədər istinad edir.

81. Azərbaycanda LGBT məsələləri ilə bağlı ictimai həssaslıq azdır¹¹⁸, çünki homoseksuallıq, biseksuallıq və transgender olma tabu olan məsələlərdən sayılır. LGBT məsələləri nadir hallarda ictimai müzakirə mövzusu olur və media LGBT şəxslər və onların xüsusi vəziyyəti barədə həddindən artıq az məlumat verir. Belə bir mühitdə LGBT şəxslər adətən ayrı-seçkilik, nifrət nitqi və şiddətlə bağlı polisə

¹¹³ Terminologiya üçün Avropa Şurasının İnsan hüquqları üzrə komissarının verdiyi təriflərə baxın, 2011.

¹¹⁴ USAid 2014: 43; NEFES LGBT 2014a; 3view.az (2010).

¹¹⁵ NEFES 2014.

¹¹⁶ ILGA_Europe 2015.

¹¹⁷ Gender və inkişaf 2013: 24.

¹¹⁸ NEFES 2014-ə görə bu araşdırmanın respondentlərinin 40%-i homoseksuallıq və biseksuallıq barədə məlumata sahib olmadıqlarını bəyan edib.

və ombudsmana məlumat vermək arzusunda olmur. Son illərdə artmağa başlamış LGBT vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları müxtəlif tərəflərdən gələn təzyiqlərə görə fəaliyyətlərini azaltmağa və bəzən dayandıрмаğa məcbur olub. Tanınmış LGBT fəali olan bir şəxs intihar edib və digərləri ölkəni tərk edib.

82. LGBT şəxslər bu cür təhlükəli şərtlər altında Azərbaycan əhalisinin digər hissəsi ilə bərabər səviyyədə yaşaya bilmir (Azərbaycan Konstitusiyasının 25-ci maddəsi və AİHK-nın 8 və 14-cü maddələri). Buna görə də ECRI dövlət orqanlarının sistematik yanaşmaya sahib olmasını və LGBT məsələlərini müsbət şəkildə həll etməli olduğunu düşünür. Bunun üçün onlar LGBT şəxslər, onların həyat şəraitləri və bərabər rəftar hüquqları ilə bağlı həssaslığın artırılması kampaniyaları aparmalıdır. Məqsəd bu zəif qrupa qarşı olan ümumi rəftarı yaxşılaşdırma olmalıdır. Eyni zamanda dövlət orqanları həll edilməli olan məsələlərin başa düşülməsi və onların bərabər rəftar hüquqlarının reallıq olması üçün LGBT şəxslərin həyat şərtləri ilə bağlı araşdırma həyata keçirməlidir. Xaricdəki LGBT nümayəndələri və ekspertləri cəlb edilməlidir. LGBT şəxslərlə təmasda olan dövlət məmurları təlim keçməlidir. Polis və ombudsman LGBT icması ilə mütəmadi və səmimi əlaqə qurmalı, onları ailə və digər şiddət növlərindən səmərəli şəkildə qorumaq üçün koordinasiya etmək və LGBT şəxslər üçün fəaliyyət planını hazırlamaq məqsədilə dövlət qurumu müəyyən edilməlidir. Bu qurum həmçinin son bəndində müzakirə edilən lazımı qanunvericilik düzəlişləri üçün edilən təşəbbüslərlə də məşğul olmalıdır.

- **Qanunvericilik**

83. Azərbaycan Konstitusiyasının bərabərlik hüququ ilə bağlı 25-ci maddəsi cinsi orientasiya və ya gender kimliyi səbəblərinə görə baş verən ayrı-seçkiliyi qeyd etmir. Heç bir digər hüquqi mətn bu səbəbləri aydın şəkildə bildirmir və ya LGBT şəxslər üçün bərabərlik hüququnun tətbiq edilməsi ilə bağlı xüsusi müddəaları özündə əks etdirmir.¹¹⁹ 2000-ci ildən bəri homoseksual hərəkatlar artıq cəzalandırılmır və homoseksual və heteroseksual hərəkatlar üçün razılıq yaşayındır.¹²⁰
84. ECRI LGBT şəxsləri qorumaq və onlarla bağlı xüsusi məsələləri tənzimləmək üçün Azərbaycanın elementar qanunvericiliyi qəbul etməli olduğunu düşünür. Atılmalı olan ilk addım irqçiliklə və dözümsüzlüklə mübarizə aparmaq üçün cinayət hüququ müddəalarını və LGBT şəxsləri qoruya bilmələri üçün bərabərlik və qeyri ayrı-seçkiliklə bağlı mülki və inzibati hüquq müddəalarını artırmaqdan ibarətdir. Dövlət orqanları həmçinin yaşadıqları sosial reallıqla bağlı praktiki problemləri həll etmək üçün eynicinsli cütləri hüquqi və digər vasitələrlə təmin etmənin yollarını araşdırmalıdır.¹²¹ Bu, qeydiyyatla alınmış eynicinsli tərəfdaşlıqla bağlı AİHM-nin yeni presedent hüququnu müzakirə etmək üçün şərait yaratmalıdır.¹²² Transgender şəxslərə gəlincə onların cinsiyyəti dəyişmə müalicəsinə çıxışı, adların dəyişməsi və cinsiyyətin qanuni şəkildə tanınması ilə bağlı tənzimləmə olmalıdır.

85. ECRI Azərbaycan dövlət orqanlarının LGBT şəxslərlə və onların həyat şəraitləri ilə bağlı həssaslığı artıran, onları anlamaqı təşviq edən və onların bərabər rəftar hüququnu reallaşdıran məqsədlərinin daxil olduğu LGBT şəxslərlə bağlı fəaliyyət planını qəbul və tətbiq etməsini tövsiyə edir.

¹¹⁹ COWI Danimarka İnsan Hüquqları İnstitutu 2010a: §§ 18-dən 20-ə qədər.

¹²⁰ ILGA 2013: 20 və bəndlər.

¹²¹ Naizlər Komitəsi, CM/Rec(2010)5 sayılı Töbseyə və onun İzahedici Memorandumu: § 25. Bu cür praktiki problemlər evli cütlər üçün məsələ qarşılıqlı hüquqlar və öhdəliklər, sosial sığortaya birgə üzvlük və ya birgə vergi sahələrində xüsusi tənzimləmələr olmadığı zaman baş verir.

¹²² Bunun üçün AİHM-nin Oliari və başqaları İtaliya qarşı işinə baxın: 18766/11 və 36030/11, 21.07.2015.

MÜVƏQQƏTİ MONİTORİNG TÖVSIYƏLƏRİ

ECRI-ın Azərbaycanın dövlət orqanları tərəfindən prioritet olaraq tətbiq edilməsini istədiyi iki xüsusi tövsiyə aşağıdakılardan ibarətdir:

- ECRI Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (2062(2015) Qətnaməsinin 11.1, 11.2 və 11.6-dan 11.8-ə qədər olan bəndləri) Venesiya Komissiyasının (Rəy 787/2014-ün 94-cü bəndləri) detallı tövsiyələrinin tətbiq edilməsi ilə fərqli və müstəqil vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf edə biləcəyi şərtləri yaratmalarını Azərbaycanın dövlət orqanlarına israrla tövsiyə edir.
- ECRI Avropa Şurasına daxil olduğu zaman ölkənin Azərbaycan Konstitusiyasının 76-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş alternativ xidmət haqqında qanunvericiliyin qəbul edilməsilə bağlı verdiyi sözüün dövlət orqanları tərəfindən yerinə yetirməsini israrla tövsiyə edir.

Bu iki tövsiyənin müvəqqəti monitorinq prosesi hazırkı hesabatın nəşrindən sonra ən geci iki il müddətində ECRI tərəfindən aparılacaq.

TÖVSIYƏLƏRİN SIYAHISI

Tövsiyələrin hesabatın mətnindəki yeri mötərizə içərisində verilib.

1. (§ 2) ECRI Azərbaycana Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 12 sayılı Protokolunu mümkün qədər tez ratifikasiya etmək tövsiyəsini bir daha təkrar edir.
2. (§ 9) ECRI dövlət orqanlarına öz cinayət hüququnu əvvəlki paraqraflarda qeyd edilmiş 7 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə ümumən uyğunlaşdırmağı tövsiyə edir. Xüsusən də onlar (i) rəng, dil, milliyyət və etnik mənşə səbəblərini irqçilik və ayrı-seçkiliklə mübarizə məqsədi güdən cinayət hüququnun bütün müddəalarına daxil etməli, (ii) şiddətə çağırışı və əcnəbilərə qarşı ayrı-seçkiliyin salınmasını cəzalandırmalı və (iii) irqçiliyi təşviq edən dəstənin yaradılması və ona rəhbərlik edilməsini, bu cür dəstəyə yardım edilməsini və onun işlərində iştirakı cəzalandırmalıdır.
3. (§ 16) ECRI Azərbaycan dövlət orqanlarının ayrı-seçkilikdən zərər görənlərin qorunması haqqında mülki və inzibati hüquq müddəalarını həyatın başlıca sahələrində irqçiliklə və ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmaq üçün müfəssəl qanunu qəbul edərək möhkəmləndirmələrini bir daha tövsiyə edir. Bununla əlaqədar olaraq o, 7 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinin 4-dən 17-ci bəndlərinə istinad edir.
4. (§ 20) ECRI dövlət orqanlarının 2 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə uyğun şəkildə həm özəl həm də ictimai sektorda irqçiliklə və ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmaq üçün ayrı xüsusi qurumu yaratmalarını təkidlə tövsiyə edir. Bu qurum xüsusən ayrı-seçkilikdən zərər çəkənlərə məhkəmə işlərində təmsil edilməyə daxil olmaqla ümumi məsləhət və hüquqi dəstək vermək səlahiyyətinə malik olmalıdır.
5. (§ 29) ECRI Azərbaycan dövlət orqanlarının ictimai qurumların bütün səviyyələrdə ermənilərə qarşı nifrət nitqindən uzaq durmasını təmin etmələri ilə bağlı tövsiyəsini bir daha təkrar edir.
6. (§ 33) Nifrət nitqilə bağlı baş verən istənilən hal barədə məlumatın verilməsini təmin etmək üçün ECRI dövlət orqanlarının zəif qruplarla mütəmadi dialoq aparmasını və onların statistik məlumatlarında bütün irqçi, homofob və transfob cinayətlərlə bağlı hallarının göstərilməsini təmin etmələrini tövsiyə edir.
7. (§ 35) ECRI dövlət orqanlarının məsələn prokurorların və cinayət işləri üzrə hakimlərin intensiv təlimi vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin milli, irqi və ya dini düşmənçiliyin salınması barədə 283-cü maddəsini tətbiq edərkən söz, din və birləşmək azadlıqlarına lazımi diqqət ayrılmasını təmin etmələrini təkidlə tövsiyə edir.
8. (§ 37) ECRI Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (2062(2015) Qətnaməsinin 11.1, 11.2 və 11.6-dan 11.8-ə qədər olan bəndləri) Venesiya Komissiyasının (Rəy 787/2014-ün 94-cü bəndləri) detallı tövsiyələrinin tətbiq edilməsi ilə fərqli və müstəqil vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf edə biləcəyi şərtləri yaratmalarını Azərbaycanın dövlət orqanlarına israrla tövsiyə edir.
9. (§ 44) ECRI nifrət cinayəti riski altında olan qruplarla dialoq və əməkdaşlıq qurmaq və LGBT şəxsləri qorumaq üçün Məişət zorakılığının qarşısının alınması qanunundan istifadə edə bilmək məqsədilə polis və prokurorluq orqanlarının nifrət nitqi ilə bağlı ola biləcək bütün halları diqqətlə araşdırmalarını tövsiyə edir.
10. (§ 51) ECRI dövlət orqanlarının miqrant əsilli şəxslər üçün müfəssəl inteqrasiya strategiyası hazırlamalarını və həmçinin məxfilik prinsiplərinə və könüllü qaydada müəyyənləşdirilməyə riayət edərək statistik məlumatları təşkil

etmələrini və onların təhsil, əmək bazarına çıxış, səhiyyə və mənzil kimi əsas sahələrdə inteqrasiyasını və həyat şərtlərini dəyərləndirmək və yaxşılaşdırmaq məqsədilə bir sıra göstəricilər müəyyən etmələrini tövsiyə edir.

11. (§ 53) ECRI dövlət orqanlarının iş verənlərin bütün əməkçi miqrantları bəyan etmələri və əməkçi miqrantların qeydiyyatata alınması qarşısında duran əngəllərin aradan qaldırılması üçün səylərini artırmalarını tövsiyə edir.
12. (§ 60) ECRI dövlət orqanlarının tarixi, dini və dil azlıqları üçün inteqrasiya göstəricilərinə əsaslanan müfəssəl inteqrasiya siyasətlərinin aparılmasını həyata keçirən və koordinasiya edən yeganə qurumu müəyyən etmələrini tövsiyə edir.
13. (§ 66) ECRI dövlət qurumlarının, xüsusən də Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi və Daxili İşlər Nazirliyinin, dini icmaların qeydiyyatı prosesini tez şəkildə başa çatdırmalarını və qeydiyyat prosesində olan dini icmaların üzvlərinə qarşı gələcəkdə ayrı-seçkilik hallarının olmamasını və onların din hüququnun polisə nisqətən pis rəftarı, qanunsuz polis basqınları, saxlama və məhkum etmələr kimi hərəkətlərlə pozulmamasını təmin etmələrini təkidlə tövsiyə edir.
14. (§ 75) ECRI dövlət orqanlarının Venesiya Komissiyası və ATƏT/DTİHB tərəfindən dini etiqad azadlığı haqqında qanunun bərəsindəki Birgə Rəylərində etdikləri tövsiyələri tətbiq etmələrini təkidlə məsləhət görür. Lazimi hüquqi dəyişikliklərin qüvvəyə minməsinə qədər dövlət orqanları xüsusən də polis və məhkəmə işçiləri üçün təlim təşkil edərək hazırkı qanunvericiliyin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (AİHK) 9 və 14-cü maddələrinə tamamilən uyğun şəkildə tətbiqini təmin etməlidir.
15. (§ 77) ECRI dövlət orqanlarına ölkənin Avropa Şurasına qəbulu zamanı hərbi xidmətə alternativlər haqqında qanunvericiliyin hazırlanması ilə bağlı üzərinə götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirmələrini təkidlə tövsiyə edir.
16. (§ 85) ECRI Azərbaycan dövlət orqanlarının LGBT şəxslərlə və onların həyat şəraitlərilə bağlı həssaslığı artıran, onları anlamayı təşviq edən və onların bərəbər rəftar hüququnu reallaşdıran məqsədlərinin daxil olduđu LGBT şəxslərlə bağlı fəaliyyət planını qəbul və tətbiq etməsini tövsiyə edir.

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

Bu ədəbiyyat siyahısına Azərbaycandakı vəziyyətin öyrənilməsi zamanı istifadə edilmiş nəşr olunmuş mənbələr daxildir. Bu, hesabatın hazırlanması zamanı ECRI-ın əldə etdiyi məlumatların bütün mənbələrinin ətraflı siyahısı hesab edilmir.

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)

1. ECRI (2014), Conclusions on the implementation of the recommendations in respect of Azerbaijan subject to interim follow-up, CRI(2014)20.
2. ECRI (2012a), Statement by the European Commission against Racism and Intolerance concerning the pardoning in Azerbaijan of a person convicted of hate crime.
3. ECRI (2011a), Third report on Azerbaijan, CRI(2011)19.
4. ECRI (2007a), Second report on Azerbaijan, CRI(2007)22.
5. ECRI (2003a), Report on Azerbaijan, CRI(2003)3.
6. ECRI (1996), General Policy Recommendation No. 1: Combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance, CRI(96)43.
7. ECRI (1997), General Policy Recommendation No. 2: Specialised bodies to combat racism, xenophobia, antisemitism and intolerance at national level, CRI(97)36.
8. ECRI (1998a), General Policy Recommendation No. 3: Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies, CRI(98)29.
9. ECRI (1998b), General Policy Recommendation No. 4: National surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims, CRI(98)30.
10. ECRI (2000), General Policy Recommendation No. 5: Combating intolerance and discrimination against Muslims, CRI(2000)21.
11. ECRI (2001), General Policy Recommendation No. 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the Internet, CRI(2001)1.
12. ECRI (2003b), General Policy Recommendation No. 7: National legislation to combat racism and racial discrimination, CRI(2003)8.
13. ECRI (2004a), General Policy Recommendation No.8: Combating racism while fighting terrorism, CRI(2004)26.
14. ECRI (2004b), General Policy Recommendation No.9: The fight against antisemitism, CRI(2004)37.
15. ECRI (2007b), General Policy Recommendation No.10: Combating racism and racial discrimination in and through school education, CRI(2007)6.
16. ECRI (2007c), General Policy Recommendation No.11: Combating racism and racial discrimination in policing, CRI(2007)39.
17. ECRI (2009), General Policy Recommendation No. 12: Combating racism and racial discrimination in the field of sport, CRI(2009)5.
18. ECRI (2011b), General Policy Recommendation No.13: Combating anti-Gypsyism and discrimination against Roma, CRI(2011)37.
19. ECRI (2012b), General Policy Recommendation No.14: Combating racism and racial discrimination in employment, 2012, CRI(2012)48.

Other sources

20. Republic of Azerbaijan (2014, September 29), Statement of the Delegation of the Republic of Azerbaijan to the OSCE at the Human Dimension Implementation Meeting, <http://www.osce.org/odihr/125008?download=true>, accessed on 28 August 2015.
21. Republic of Azerbaijan (2011), National Program for Action to Raise Effectiveness of the Protection of Human Rights and Freedoms in the Republic of Azerbaijan.
22. Ministry of Foreign Affairs (2013, February 26), Refugees and IDPs, <http://www.mfa.gov.az/?language=en&options=content&id=117>, accessed on 28 September 2015.
23. Ministry of Justice (2013), For the proposed Judicial Services and Smart Infrastructure Project - Resettlement Policy Framework.

24. State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2015), Statistical Yearbook of Azerbaijan 2015.
25. State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2014), International migration statistics in Azerbaijan, Prepared by the State Statistical Committee of Azerbaijan for the UN Economic and Social Council, ECE/CES/2014/48.
26. Council of Europe (CoE), Committee of Ministers (1997), Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to the member States on “hate speech”, adopted on 30 October 1997.
27. CoE, Parliamentary Assembly (PACE) (2015), The functioning of democratic institutions in Azerbaijan, Resolution 2062 (2015).
28. CoE, European Court of Human Rights (ECtHR) (2015), Factsheet – Hate speech.
29. CoE, ECtHR (2013), Factsheet - Expulsions and extraditions.
30. CoE, Commissioner for Human Rights (CommDH) (2015a), Third party intervention by the Council of Europe Commissioner for Human Rights under Article 36, paragraph 3, of the European Convention on Human Rights, Application No. 68817/14 Leyla Yunusova and Arif Yunusov v. Azerbaijan.
31. CoE, CommDH (2015b), Third party intervention by the Council of Europe Commissioner for Human Rights under Article 36, paragraph 3, of the European Convention on Human Rights, Application No. 81553/12 Hilal Mammadov v. Azerbaijan, CommDH(2015)5.
32. CoE, CommDH (2014), Observations on the human rights situation in Azerbaijan: An update on freedom of expression, freedom of association, freedom of assembly, and the right to property, CommDH(2014)10.
33. CoE, CommDH (2011), Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe, 2nd edition.
34. CoE, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) (2014), Opinion No. 787/2014 on the Law on Non-Governmental Organisations (Public Associations and Funds) as amended, of the Republic of Azerbaijan, CDL-AD(2014)043.
35. CoE, Venice Commission (2013), Opinion on the Legislation pertaining to the Protection against Defamation of the Republic of Azerbaijan, CDL-AD(2013)024.
36. CoE, Venice Commission and OSCE/ODIHR (2012), Joint Opinion on the Law on Freedom of Religious Belief of the Republic of Azerbaijan, CDL-AD(2012)022.
37. CoE, Venice Commission (2011), Opinion on the Draft Law on Political Parties of the Republic of Azerbaijan, CDL-AD(2011)046.
38. CoE, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (Advisory Committee) (2013), Third Opinion on Azerbaijan adopted on October 2012, ACFC/OP/III(2012)005.
39. CoE, Group of States against corruption (GRECO) (2010), Third Evaluation Round - Evaluation Report on Azerbaijan – Transparency of Party Funding (Theme II) (Greco Eval III Rep (2010) 2E).
40. European Union (EU), European Commission (EC) (2014), Joint Staff Working Document, Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan, Progress in 2013 and recommendation for action, SWD(2014)70 final.
41. EU, EC (2013), Using EU Indicators of Immigrant Integration.
42. EU, European Parliament, Policy Department, Directorate-General for External Policies (2014), Minorities in the South Caucasus: New visibility amid old frustrations.
43. United Nations (UN), Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD) (2015), Consideration of reports submitted by States parties under article 9 of the Convention, Seventh to ninth periodic reports of States parties due in 2014, Azerbaijan, CERD/C/AZE/7-9.
44. UN, Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW) (2015), Concluding observations on the fifth periodic report of Azerbaijan, CEDAW/C/AZE/CO/5
45. UN, CEDAW (2013), Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention - Azerbaijan, CEDAW/C/AZE/5.

46. UNHCR (2014, July 22), Azeris Shocked by Sectarian Attack, <http://www.refworld.org/docid/53d223e04.html>, accessed on 4 September 2015.
47. UN, Human Rights Council (2014, April 2), Opinions adopted by the Working Group on Arbitrary Detention at its sixty-eighth session, 13–22 November 2013, No. 59/2013 (Republic of Azerbaijan), A/HRC/WGAD/2013/59.
48. UN, International Coordinating Committee of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights (ICC) (2012), Report and Recommendations of the Session of the Sub-Committee on Accreditation (SCA), Geneva, 26–30 March 2012.
49. UN, ICC (2011), Report and Recommendations of the Session of the Sub-Committee on Accreditation (SCA) Geneva, 23–27 May 2011.
50. UN, International Fund for Agricultural Development (IFAD) (2015), Rural Poverty Portal, Rural poverty in Azerbaijan, <http://www.ruralpovertyportal.org/country/home/tags/azerbaijan>, accessed on 21 September 2015.
51. UN IFAD (2014), Investing in rural people in Azerbaijan.
52. UN, Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons (2015), Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons, Chaloka Beyani, Follow-up mission to Azerbaijan, A/HRC/29/34/Add.1.
53. UN, Universal Periodic Review (2013), Report of the Working Group on the Universal Periodic Review – Azerbaijan, A/HRC/24/13.
54. United Nations Children's Fund (UNICEF) (2014, October 15), UNICEF, Azerbaijan Lawyers Confederation and ASAN Service team up to create Child Legal Aid Service, http://www.unicef.org/ceecis/media_26841.html, accessed on 9 October 2015.
55. International Labour Organisation (ILO) (2012), Decent work country profile: Azerbaijan / International Labour Office.
56. International Organization for Migration (IOM) (2013a), Handbook on European Non-discrimination Law and its Update including the Manual on the Anti-discrimination Legal Framework and Referral Mechanisms in Azerbaijan.
57. IOM (2013b), Migration: Overview of International Norms, Analysis of Selected National Instruments, Procedures and Institutions, and Recommendations to Improve Compliance with International Standards.
58. Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE) (2015), Hate crime reporting, <http://hatecrime.osce.org/azerbaijan>, accessed on 28 August 2015.
59. OSCE (2014a, November 12), Press Statement by the Minsk Group Co-Chairs.
60. OSCE (2014b, May 11), Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group on the Twentieth Anniversary of the Ceasefire Agreement.
61. OSCE (2013a), Domestic Violence Cases in the Justice System of Azerbaijan.
62. OSCE (2013b, June 18), Joint statement on the Nagorno-Karabakh Conflict, by the Presidents of the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries.
63. OSCE (2012a), The Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies.
64. OSCE (2012b, March 6), Statement of the OSCE Minsk Group Co-Chairs, <http://www.osce.org/mg/88686>, accessed on 7 September 2015.
65. OSCE, Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) (2012), Hate crime report 2011.
66. World Bank Group (2015), Azerbaijan Partnership Program Snapshot.
67. World Bank Group (2014), Azerbaijan Partnership Program Snapshot.
68. 3view.az (2010, October 14) Public opinion survey on moral and social stance of Azerbaijani youth, <http://3view.az/articles/9295/1/>, accessed on 1 October 2015.
69. Abbasov I. (2013), Patriot Games - Marginalising Political Opponents in Modern Azerbaijan, in: International Alert, Myths and Conflict in the South Caucasus, Volume 2, Instrumentalisation of Conflict in the Political Discourse, pp. 36 et seq.
70. Aliyev, A. and Mamedova, S. (2013), Integration of migrants in the Republic of Azerbaijan, CARIMEast RR 2013/21, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 2013.

71. Amnesty International (2015a, October 8), Azerbaijan closes its doors.
72. Amnesty International (2015b), Guilty of defending rights - Azerbaijan's human rights defenders and activists behind bars.
73. Anti-Defamation League (2015), ADL Global 100 – An index of anti-semitism, <http://global100.adl.org/#country/azerbaijan>, accessed on 26 August 2015.
74. Aze.az (2015, May 8), Скандал: Мать бакинского олигарха - Мартиросова Аида Степановна.
75. Azernews.az (2015, December 3), Control over Azerbaijan's Nardaran strengthened.
76. Azernews.az (2014, May 2014), Baku International Multiculturalism Center to appear.
77. AZNews.az (2015, November 2015), "Bacımın başını kəsib, bıçağı yerinə qoydum" - Məhkəmə.
78. BBC.com (2015, August 13), Azerbaijan jails rights activists Leyla and Arif Yunus.
79. BBC.com (2011, September 15), Eurovision 2012: Azerbaijan's gays not welcome at home.
80. Caucasus Equality News Network (2014a, October 24), Azerbaijan: Lesbian woman killed in homophobic attack.
81. Caucasus Equality News Network (2014b, September 25), Azerbaijan: activists forced into hiding following homophobic assault from press.
82. Caucasus Equality News Network (2014c, August 23), Azerbaijan: LGBT campaigners' website targeted by religious extremists.
83. Caucasus Equality News Network (2014d, August 12), Azerbaijan: LGBT activist faces violent attack after attending Nefes conference.
84. Caucasus Research Resource Center et al. (2013, June 2013), Caucasus Analytical Digest, no. 51-52, <http://www.css.ethz.ch>, accessed on 27 August 2015.
85. Center for Information and Counseling on Reproductive Health – Tanadgoma (2013), Identifying needs for and accessibility of HIV-related services for transgender individuals in the South Caucasus.
86. Civilrightsdefenders (2015, June 11), Human Rights in Azerbaijan.
87. Committee to Protect Journalists (2011), Journalists killed: Azerbaijan - Rafiq Tagi, Freelance, November 23, 2011, in Baku, Azerbaijan, <https://cpj.org/killed/2011/rafiq-tagj.php>, accessed on 7 September 2015.
88. Contact.az (2014, November 24), "Hate Speech" in South Caucasus Media, <http://www.contact.az/docs/2014/Politics/112400097600en.htm#.VNouHd7D3q8>, accessed on 26 August 2015.
89. Contact.az (2013, March 15), Journalists in Guba region are sentenced to probation, <http://www.contact.az/docs/2013/Politics/031500031731en.htm>, accessed on 27 August 2015.
90. COWI and the Danish Institute for Human Rights (2010a), Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity: Legal Report: Azerbaijan.
91. COWI and the Danish Institute for Human Rights (2010b), Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity - Sociological Report: Azerbaijan.
92. Deutsche Welle (2014), Hasssprache in den südkaukasischen Medien – Eine gemeinsame Studie auf Grundlage von Medienmonitorings aus Armenien, Aserbaidschan und Georgien.
93. Eurasianet.org (2014a, August 27), Azerbaijan: 'Family Is the First Fear' of LGBT Community.
94. Eurasianet.org (2014b, August 12), Videos of Captives Further Fuel Armenian-Azerbaijani Conflict.
95. Eurasianet.org (2012, March 6), Azerbaijan: Is Guba Protest Response a Harbinger of a Political Shift in Baku?
96. Eurasianet.org (2011, January 11), Azerbaijan: Arrest of Islamic Party Leader Puts Religion in the Political Spotlight.

97. Forum18.org (2015a, December 1), Azerbaijan: Police killings, shooting and mass arrests as Muslims pray.
98. Forum18.org (2015b, September 2015), Azerbaijan: Seven months' secret police detention so far, three more added.
99. Forum18.org (2015c, July 16), Azerbaijan: Religious freedom survey, July 2015.
100. Gender and Development (2013), Monitoring on detection of human rights violation for the signs of sexual orientation and gender identity.
101. Geybullayeva (2011), How do Azerbaijani bloggers perceive Armenians? Introducing Hate 2.0, <http://ejc.net/magazine>, accessed on 27 August 2015.
102. Human Rights Without Frontiers International (HRWF) (2015a), Freedom of Religion or Belief Newsletter, <http://hrwf.eu/wp-content/uploads/2015/09/Azerbaijan2015.pdf>, accessed on 29 September 2015.
103. HRWF (2015b), Ethnic Minorities in Azerbaijan – An Overview.
104. HRWF (2015c), FoRB Annual report: In prison for their religion or beliefs.
105. International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association – European Region (ILGA-Europe) (2015), Rainbow Map May 2015 reflecting the national legal and policy human rights situation of lesbian, gay, bisexual, trans and intersex (LGBTI) people in Europe.
106. ILGA-Europe (2014), Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe 2014.
107. ILGA-Europe (2013), Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe 2013.
108. International Lesbian Gay Bisexual Trans and Intersex Association (ILGA) (2013), State-Sponsored Homophobia - A world survey of laws: Criminalisation, protection and recognition of same-sex love.
109. Indexoncensorship.org (2012, March 12), Dissent stirs in Azerbaijan.
110. Institute for War & Peace Reporting (2015a, November 30), Deadly Clashes Between Police and Shia Muslims in Azerbaijan.
111. Institute for War & Peace Reporting (2015b, August 17), Top Footballer Among Six Arrested After Journalist Killed in Azerbaijan.
112. Institute for War & Peace Reporting (2014a, August 15), Azerbaijan Detains Activists Amid Karabakh Tensions - Baku accused of exploiting rising violence to charge dissidents with treason.
113. Institute for War & Peace Reporting (2014b, August 8), Azeri-Armenian Conflict Fears as Death Toll Rises - Rising numbers of casualties shake 20-year-old ceasefire agreement.
114. Institute for War & Peace Reporting (2014c, July 22), Azeris Shocked by Sectarian Attack.
115. Institute for War & Peace Reporting (2013, March 4), Azerbaijan Tightens Grip on Islamic Literature.
116. Institute for War & Peace Reporting (2012a, March 26), Azerbaijan: Tackling Ethnicity and Conflict No Easy Task.
117. Institute for War & Peace Reporting (2012b, March 2), History Lessons in Armenia and Azerbaijan.
118. International Business Times (2014, August 12), Gay Azerbaijan Teenager Set Ablaze by Homophobic Parents.
119. Ireport.Cnn.com (2015, January 21), Residents of the village of Nardaran burn the flags of France, Israel and the US.
120. Kavkaz-uzel (2013, March 15), Group accused of riots in Guba sentenced in Azerbaijan.
121. LGBTAZ.org (2014, May 1), After consideration head of LGBT appeal biased sentence was decreed.
122. Mamishov, E. (2013), South Caucasus Roma Network Project Final Report Azerbaijan, Centre for Democracy and Civic Integration (Georgia).

123. Meydan.tv (2015a, December 1), Nardaran violence sparks fresh concerns about authoritarian rule.
124. Meydan.tv (2015b, August 14), Leyla and Arif Yunus sentenced to long terms.
125. Meydan.tv (2015c, July 4), "The Scapegoat to the East:" How Baku exploits Karabakh issue.
126. Meydan.tv (2014, February 16), Overcoming hatred will help Azerbaijan and Armenia get closer to peace.
127. Migration Policy Centre (MPC) (2013), MPC-Migration Profile Azerbaijan.
128. Minorityrights (2015, June 19), Azerbaijan – Kurds, <http://minorityrights.org/minorities/kurds/>, accessed on 15 October 2015.
129. NEFES LGBT (2014a, May 1), Nefes LGBT announced the result of the survey: What percent of LGBT people face violation of employment rights?, <http://en.lgbtaz.org/index.php/pazhes/2014-04-26-18-00-33>, accessed on 16 January 2015.
130. NEFES LGBT (2014b, January 24), Declaration of Nefes LGBT Azerbaijan – 22nd January date as 'LGBT Pride Day In Azerbaijan', <http://iglhrc.org/content/declaration-nefes-lgbt-azerbaijan-%E2%80%93-22nd-january-date-%E2%80%99lgbt-pride-day-azerbaijan%E2%80%99>, accessed on 3 September 2015.
131. Norwegian Helsinki Committee (2015), Azerbaijan: Behind the tolerance façade freedom of religion or belief restricted.
132. Organization " Gender and Development" (2013), Monitoring on detection of human rights violation for the signs of sexual orientation and gender identity - A Quality Research Report.
133. PEW Research Center (2013, April 30), The world's Muslims: Religion, Politics and Society, Chapter 6: Interfaith Relations, available at <http://www.pewforum.org>, accessed on 9.12.15.
134. Radio Free Europe Radio Liberty (2014, January 8), Probe Ended Into Death Of Azerbaijani Writer Rafiq Tagi.
135. Radio Free Europe Radio Liberty (2011, July 1), Azerbaijan's Kurds Fear Loss Of National Identity.
136. Rumyansev, S. (2012), Immigrants in Azerbaijan: Current Situation and Prospects of (Re)integration Policy, CARIM-East RR 2012/43, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 2012.
137. Shaffer, B. (2014, May 3), Nagorno-Karabakh After Crimea - How Moscow Keeps the Conflict Alive -- And What to Do About It, <https://www.foreignaffairs.com>, accessed on 28 August 2015.
138. The Daily Dot (2012, November 23), Azerbaijan's president blasts Armenia in Twitter rant.
139. The Guardian (2014, September 26), Gay couple in Azerbaijan forced to flee after engagement vow makes local news.
140. The Guardian (2011, November 24), Azeri journalist dies after stabbing.
141. Time.com (2015, November 5), Azerbaijan Is an Oasis of Tolerance in the Middle East.
142. Unrepresented Nations and Peoples Organization (UNPO) (2013), Human Rights in Azerbaijan - Presidential Elections, Minority Rights and the Rule of Law.
143. U.S. Department of State (2014), Azerbaijan 2013 Human Rights Report.
144. U.S. Department of State (2014), Azerbaijan 2013 International Religious Freedom Report.
145. U.S. Department of State (2012), Azerbaijan 2011 International Religious Freedom Report.
146. USAid (2014), Testing the Waters: LGBT People in the Europe and Eurasia Region, <http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/2496/USAID%20Testing%20Waters%20Report%20on%20LGBT%20Europe%20and%20Eurasia.pdf>.

147. Van der Veur, D. (2007), Forced Out: LGBT People in Azerbaijan: Report on ILGA-Europe/COC Fact-finding Mission, http://www.hirschfeld-eddy-stiftung.de/fileadmin/images/dokumente/virtuelle_bibliothek/Forced_Out_LGBT_People_in_Azerbaijan_August_2007.pdf
148. Weber A. (2009), Manual on hate speech.
149. Yahoo!news (2015, June 10), OSCE, Amnesty say banned by Azerbaijan ahead of European Games.
150. Yerevan Press Club and “Yeni Nesil” Journalists’ Union of Azerbaijan (2013), Glossary of Hate Speech in the Media of Armenia and Azerbaijan.
151. Yunus, L. and Jafarov, R. (2014), The list of political prisoners in Azerbaijan.
152. Yunus, L. (2012, June 22), Leyla Yunus: the arrest of Hilal Mamedov is a pressure on national minorities <http://contact.az/docs/2012/Social/062200003326en.htm#.T-a12VJadRc>, accessed on 3 September 2015.
153. Yunusov, A. (2013), Integration in Azerbaijan’s Migration Processes, CARIM-East RR 2013/09, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 2013.

